

Loopbaanbegeleiding bij ASS

Meike Heijenk

Loopbaanbegeleiding voor leerlingen met autismespectrumstoornis (ASS) zo optimaal mogelijk inrichten.

*CASS 9 jaar zegt: "Ik heb geen autisme hoor, want ik heb geen puzzelstukjes in mijn hoofd."
Dat klopt helemaal, CASS ziet niet letterlijk puzzelstukjes, maar in zijn hersenen blijft de informatie onsamenvast, als losse elementen.*

Meike Heijenk
Studentnummer: 400673
Saxion Hogeschool, Academie Mens & Arbeid
Human Resource Management – Human Talent Development

Onderzoek uitgevoerd op: Het Vlier – Etty Hillesum Lyceum
Contactpersonen: Martine Berenschot – Woestmaat
Dorien Brattinga

Deventer
4 juni 2018

Eerste begeleider: Ans Venselaar
Tweede begeleider: Jannie Jansen

Voorwoord

Dit is mijn afstudeerscriptie voor de opleiding Human Resource Management met als uitstroomprofiel Human Talent Development. Dit afstudeeronderzoek is uitgevoerd in het tweede halfjaar van het schooljaar 2017 – 2018.

Tijdens het eerste half jaar van ditzelfde schooljaar heb ik bij mijn stage bij Aventus (Deventer) als loopbaanexpert verschillende leerlingen met autisme gesproken. Deze gesprekken gingen over de voortgang van de opleiding, het maken van keuzes en het vervolg na de opleiding. Op deze manier heb ik kennisgemaakt met wat autisme kan inhouden en hoe moeilijk het kan zijn om een goed onderbouwde keuze te maken.

Door een docent van Saxion ben ik benaderd voor het onderzoek bij het Vlier en ik wist vrijwel direct dat deze opdracht bij mij zou passen. Ik heb ervaring met de doelgroep en ik weet ook hoe het als begeleider is om iemand met autisme te ondersteunen bij het maken van een (studie)keuze.

Zodoende ben ik in gesprek gegaan met het Vlier, waar al veel hoopvolle ideeën voor dit onderzoek waren opgedaan. Aan mij de taak hier de kern uit te halen en een heldere probleemstelling te formuleren.

Deze scriptie is geschreven voor de decanen, mentoren en de medewerkers van het expertisepunt van het Vlier. Met als doel de leerlingen met ASS bij het Vlier van optimale loopbaanbegeleiding te voorzien.

Graag wil ik iedereen die ik gesproken heb bij het Vlier bedanken voor de ondersteuning en input bij dit onderzoek. Ook wil ik Ans Venselaar en Jannie Jansen bedanken voor de begeleiding bij deze scriptie van begin tot eind.

Tijdens het onderzoek heb ik verschillende middelbare scholen bezocht waar ik de decanen heb mogen interviewen. Ik wil hen bedanken voor het delen van kennis en ervaringen.

Bij het lezen van deze afstudeerscriptie wens ik iedereen veel plezier en nieuwe kennis toe.

Deventer, 1 juni 2018

Meike Heijenck

Samenvatting

Het Vlier beschikt over een loopbaanprogramma voor de reguliere leerlingen. Na een vooronderzoek: gedaan in 2017 door twee Saxionstudenten, blijkt dat leerlingen met autisme (ASS) meer begeleiding nodig hebben bij het maken van een studiekeuze.

De leerlingen met ASS hebben over het algemeen meer structuur en duidelijkheid nodig en dit kan gecreëerd worden door bij het bestaande loopbaanprogramma van het Vlier een duidelijke rol- en taakverdeling te maken voor de decanen, mentoren en medewerkers van het expertisepunt. De doelstelling van dit onderzoek is om een aangepast loopbaanprogramma te maken voor het begeleiden van de leerlingen met ASS door de betrokken professionals.

De hoofdvraag is: *“Wat is een goede rol- en taakverdeling tussen expertisepunt, decanaat en mentoren zodat leerlingen met ASS loopbaanbegeleiding krijgen waarmee deze leerlingen een passende studiekeuze kunnen maken?”* Om antwoord te kunnen geven op deze hoofdvraag wordt er gebruik gemaakt van vier onderzoeksmethoden: literatuuronderzoek, deskresearch, interviews en ontwerpcriteria.

In het literatuuronderzoek is onderzocht wat kenmerken van het autismespectrum kunnen zijn en wat dit betekent voor loopbaanbegeleiding. De deskresearch geeft inzicht in de LOB-programma's van vergelijkbare onderwijsinstellingen en met de half-gestructureerde interviews is de deskresearch aangevuld met praktijkervaringen. Als laatste zijn er ontwerpcriteria gemaakt aan de hand van alle voorgaande verkregen informatie voor de rol- en taakverdeling van de betrokken professionals van het Vlier voor de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS.

Uit het literatuuronderzoek blijkt dat de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS vormgegeven moet worden met kortetermijndoelen, concrete informatie en in dialoogvorm met begeleider en ouder(s)/omgeving.

De decanen van de andere onderwijsinstellingen vertellen in de half-gestructureerde interviews dat de scholen niet beschikken over een aangepast programma voor leerlingen met ASS, de begeleiding komt neer op maatwerk. Wel is er een nauwe samenwerking tussen alle betrokken begeleiders van een betreffende leerling. De deskresearch bevestigt deze uitspraken.

De ontwerpcriteria zijn opgesteld aan de hand van de verkregen informatie uit de voorgaande onderzoeksmethoden. In het ontwerp zijn de mogelijke beperkingen tijdens het loopbaanproces van een leerling met ASS gekoppeld aan hulpmiddelen bij de uitvoering. Het bieden van maatwerk is het uitgangspunt, want iedere leerling met ASS is anders. Deze punten zijn uitgewerkt in een figuur, dit figuur wordt ondersteund door meerdere stroomschema's waarin de hulpmiddelen aan de hand van mogelijke acties worden beschreven en waarin het uiteindelijke resultaat ook wordt weergegeven. Door het volgen van het figuur en de stroomschema's kan de loopbaanbegeleider de leerling met ASS de meest passende begeleiding bieden.

De loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS vraagt meer betrokkenheid van het expertisepunt van het Vlier en dit kan mogelijk gemaakt worden door hen te voorzien van loopbaaninformatie, de stroomschema's en door intervisie in te voeren samen met mentoren en decanaat.

Door de noodzaak tot het bieden van maatwerk bij (loopbaan)begeleiding van leerlingen met ASS zal het Vlier moeten investeren in de kwaliteit van loopbaanbegeleiding door medewerkers van het expertisepunt en het creëren van meer tijd tot samenwerking met het decanaat. Om zo de kans tot het maken van een goede studiekeuze door een leerling met ASS te vergroten. En de eerste stap wordt na dit onderzoek mogelijk gemaakt door de ontwikkelde stroomschema's, deze zijn te vinden in een naslagwerk voor uitvoering in de praktijk.

Inhoudsopgave

1. INLEIDING	7
1.1 ETTY HILLESUM LYCEUM	7
1.2 AANLEIDING	7
1.2.1 <i>Passend Onderwijs</i>	8
1.3 DOELSTELLING	9
1.4 ONDERZOEKSVRAAG EN DEELVRAGEN	9
1.5 RELEVANTIE ONDERZOEK	9
1.6 LEESWIJZER	9
2. LITERATUURONDERZOEK	10
2.1 LOOPBAANBEGELEIDING	10
2.2 PASSEND ONDERWIJS	10
2.3 KENMERKEN LEERLINGEN MET ASS	11
2.4 BEGELEIDING LEERLINGEN MET ASS	12
2.5 LOOPBAANBEGELEIDING LEERLING MET ASS	13
2.6 CONCLUSIES LITERATUURONDERZOEK	14
2.7 CONCEPTUEEL MODEL	15
2.8 EMPIRISCHE DEELVRAGEN	15
3. METHODOLOGIE	16
3.1 ONDERZOEKSMETHODE	16
3.2 PROCEDURE	17
3.2.1 <i>Verantwoording keuze scholen</i>	18
3.3 OPERATIONALISATIE EN ANALYSEPROCEDURE	19
3.4 BETROUWBAARHEID EN VALIDITEIT	20
4. RESULTATEN	21
4.1 RESULTATEN DESKRESEARCH	21
4.1.1 <i>Basis loopbaanbegeleiding</i>	21
4.1.2 <i>Loopbaanbegeleiding voor leerlingen met autisme</i>	23
4.1.3 <i>Causaal veldmodel</i>	24
4.2 TUSSENCONCLUSIE NAAR AANLEIDING RESULTATEN DESKRESEARCH	24
4.3 RESULTATEN HALF-GESTRUCTUREERDE INTERVIEWS	24
4.3.1 <i>Basis loopbaanbegeleiding</i>	24
4.3.2 <i>Kenmerken ASS</i>	27
4.3.3 <i>Begeleiding bij ASS</i>	28
4.3.4 <i>Succesvol LOB</i>	29
5. CONCLUSIES	30
5.1 ROL-/TAAKVERDELING	30
5.2 BEANTWOORDING EMPIRISCHE DEELVRAGEN	31
5.2.1 <i>Hoe hebben de andere onderwijsinstellingen de loopbaanbegeleiding vormgegeven voor leerlingen met ASS?</i>	31
5.2.2 <i>Hoe wordt de 'gebruiksaanwijzing' van de leerling met ASS vastgesteld (hoe wordt maatwerk bereikt)?</i>	31
5.2.3 <i>Hoe houden loopbaanbegeleiders rekening met de behoefte naar structuur van leerlingen met ASS?</i>	31
5.2.4 <i>Hoe wordt de omgeving van de leerling met ASS betrokken bij de loopbaanbegeleiding en het maken van een studiekeuze (denk aan ouders/verzorgers, mentoren, interne/externe begeleiding)?</i>	32
5.2.5 <i>Welke hulpmiddelen kunnen de decanen inzetten bij de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS?</i>	32
5.2.6 <i>Wat zijn succesfactoren bij de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS?</i>	32
6. ONTWERPCRITERIA	33

6.1 ONTWERPCRITERIA	33
7. IMPLEMENTATIE	35
7.1 STROOMSCHEMA	35
7.1.1 <i>Theorie ter ondersteuning ontwerp paragraaf 7.1.2</i>	36
7.1.2 <i>Ontwerp</i>	36
7.2 AANBEVELINGEN VOOR IMPLEMENTATIE	38
7.3 KOSTEN-BATENANALYSE	40
8. DISCUSSIE	41
LITERATUUR	42

1. Inleiding

In dit hoofdstuk is de inleiding van dit onderzoek gegeven, er is een korte organisatieomschrijving te lezen waarna er wordt ingegaan op het ontstaan van de vraag naar dit onderzoek. Vervolgens zijn er hoofd- en deelvragen geformuleerd ter afbakening van dit onderzoek. Ook is in dit hoofdstuk de relevantie van dit onderzoek beschreven. Tot slot is de opbouw van het verslag weergegeven in een leeswijzer.

1.1 Etty Hillesum Lyceum

Het Etty Hillesum Lyceum (<https://www.ettyhillesumlyceum.nl>), omvat vijf scholen:

- Arkelstein; deze school bereid je voor op zelfstandig werken, wonen en leven. Een praktijkschool voor leerlingen van twaalf tot achttien jaar.
- Het Stormink; onderbouw vmbo, havo, atheneum-tto en isk.
- De Marke; Vmbo-onderwijs, hier word je in vier jaar voorbereid op een beroepsopleiding.
- De Boerhaave; een onderbouwschool voor havo/vwo en gymnasiumonderwijs. Na het derde leerjaar wordt de opleiding voortgezet op de bovenbouwschool: Het Vlier.
- Het Vlier; havo, vwo of gymnasium onderwijs, hier wordt er voorbereid op een vervolgstudie aan het hbo en de universiteit.

Alle bovenstaande scholen hebben een eigen visie, aanpak en onderwijsaanbod.

Deze afstudeeropdracht omtrent een loopbaanprogramma voor leerlingen met autisme is uitgezet voor het Vlier. De 1500 leerlingen op deze school zijn tussen de 15 en 18 jaar oud. Voor deze afstudeeropdracht is er contact met het decanaat, medewerkers van het expertisepunt en eventueel mentoren van het Vlier.

1.2 Aanleiding

De aanleiding voor deze afstudeeropdracht bij het Vlier is een onderzoek door twee studenten van Saxion naar de loopbaanbegeleiding die aangeboden wordt binnen de school, een onderzoek gedaan in het derde leerjaar van deze twee studenten voor het vak HTD Onderwijs voor de opleiding Human Talent Development. Het onderzoek vond plaats in november 2017.

Dit onderzoek samen met de behoefte van de professionals van het Vlier, drie decanen en twee medewerkers van het Expertisepunt, maakt dat er een beter intern plan moet komen voor loopbaanbegeleiding van leerlingen met autisme. De behoefte van genoemde professionals is ontstaan omdat zij de leerlingen met autisme beter passende begeleiding willen bieden en hierbij een programma met duidelijke richtlijnen nodig hebben, denk hierbij aan rol- en taakverdeling. Deze conclusie is in samenwerking getrokken met de schoolleiding van het Vlier, op basis van het hierboven genoemde vooronderzoek in november 2017.

Bij het Vlier is er een programma omtrent de reguliere loopbaanbegeleiding (Kiezen en delen beleid decanaat het Vlier, 2015), dit programma wordt ingezet tijdens de laatste twee jaren op het Vlier. Kortom een programma gericht op het specifieke keuzemoment van de leerling. Bij dit programma is er loopbaanoriëntatiebegeleiding (LOB), waarbinnen keuzebegeleiding richting een vervolgstudie het doel is. De loopbaanbegeleiding is voor een deel van de leerlingen voldoende om de studiekeuze te kunnen maken. Voor een ander deel van de leerlingen is er meer begeleiding en/of hulpmiddelen nodig.

Een programma omtrent loopbaanbegeleiding zal succesvol zijn wanneer er tijdens deze begeleiding wordt ingegaan op de ontwikkeling van de loopbaancompetenties en zelfsturing (Kuijpers & Meijers, 2008). Om in te spelen op deze competenties wordt er bij het Vlier actief gereageerd op actuele ontwikkelingen en worden er verschillende activiteiten aangereikt bij het kiezen van een vervolgstudie.

Op afdelingsniveau is er een LOB-studiekeuzeprogramma (Qompas) waarvan de verantwoordelijkheid ligt bij mentoren en decanen (Schoolplan 14-18). De individuele

gesprekken die door verantwoordelijken worden gevoerd en gevoerd kunnen worden zijn na een tweede onderzoek op het Vlier in mindere mate effectief gebleken (Huisman, 2015). Dit tweede onderzoek vond plaats in 2015 en is gedaan voor een afstudeeropdracht van de opleiding Human Resource Management. In dit onderzoek is naast de individuele gesprekken ook het programma Qompas en de hbo- en wo-voorlichting onderzocht. Een aanbeveling vanuit dit onderzoek is om individuele gesprekken frequenter te laten plaatsvinden en Qompas hierbij met name in te zetten voor het informatieve karakter. Volgens dit onderzoek zou dit een grotere effectiviteit tonen voor loopbaanbegeleiding van de leerlingen van het Vlier en het uiteindelijke doel van de loopbaanbegeleiding, namelijk een passende studiekeuze maken. Tijdens de individuele gesprekken is het mogelijk om de loopbaancompetenties te bespreken. De resultaten en aanbeveling worden verder buiten dit onderzoek gelaten.

In het eerst genoemde onderzoek is onderzocht hoe de loopbaanbegeleiding in de praktijk wordt ervaren door het interviewen van leerlingen met autisme, de doelgroep die meer begeleiding nodig heeft bij het maken van een studiekeuze.

Het loopbaanprogramma van het Vlier schiet te kort als het gaat om de begeleiding van de leerlingen met autisme (verder genoemd als: ASS, zie H2 paragraaf 2.3) blijkt uit dit onderzoek (Jamin & Hurenkamp, 2017). Bij het Vlier zijn er 70 leerlingen van de in totaal 1500 leerlingen die extra studieloopbaanbegeleiding nodig hebben, van deze leerlingen zijn er ongeveer 35 met ASS. Deze leerlingen hebben in het vooronderzoek aangegeven te worden overweldigd door de hoeveelheid informatie over studierichtingen en hebben veel moeite met zelfinzicht en zelfsturing. Uit dit onderzoek blijkt ook dat deze leerlingen andere begeleiding behoeven tijdens de praktische uitvoering van het maken van een studiekeuze. Aanvullend hebben de professionals van het Vlier een loopbaanprogramma nodig waarin duidelijke rol- en taakverdeling is aangegeven om de leerlingen met ASS goed te kunnen begeleiden.

1.2.1 Passend Onderwijs

Het is voor het Vlier (samen met alle andere voortgezet onderwijsinstellingen) belangrijk om te voldoen aan de in 2014 ingevoerde zorgplicht in de wet Passend onderwijs. Deze zorgplicht/nieuwe wet vraagt van onderwijsinstellingen volledige zelfstandigheid in het vormgeven van begeleiding/expertise voor leerlingen met onder andere ASS. Zo is iedere school zelf verantwoordelijk voor het vormgeven van passende loopbaanbegeleiding en het inhuren van expertise waar nodig.

Ontwikkelingen in het onderwijs zoals het invoeren van de wet Educatie en Beroepsonderwijs (1995) en de wet Passend Onderwijs (2014) zorgen voor meer aandacht en zorgvuldigheid in het vormgeven van een systeem om de kwaliteit van het onderwijs te definiëren, meten en bepalen (Van Dam, 2002). Van onderwijsinstellingen worden andere inzichten en activiteiten gevraagd die niet tot het reguliere gedragspatroon behoren.

De wet Passend Onderwijs (2014) houdt onder andere in dat alle kinderen een passende plek in het onderwijs krijgen (rijksoverheid.nl, 2014), een leerling die naar een gewone school gaat (wanneer mogelijk) en er op deze school de mogelijkheden voor ondersteuning op maat is. De zorgplicht voor scholen houdt in dat zij samen met ouders op zoek gaan naar de juiste leersituatie voor iedere leerling (passendonderwijs.nl, 2014), is dat niet haalbaar bij de school waarvoor de leerling wordt aangemeld dan wordt er samen gezocht naar de passende plek. Alle scholen regulier en speciaal onderwijs maken deel uit van een samenwerkingsverband, in totaal zijn er 152 samenwerkingsverbanden opgericht, waarvan 75 in het voortgezet onderwijs. Een samenwerkingsverband ontvangt vrijwel al het geld voor de lichte en zware ondersteuning in het onderwijs.

Voor loopbaanbegeleiding betekent aandacht voor passend onderwijs ook een aangepast programma, omdat een regulier programma niet bij iedere leerling passend zal zijn. In het kader van bovenstaande, het groeiende belang van passend onderwijs en in het belang van de

verbetering in de studiekeuzebegeleiding van leerlingen met ASS wil het Vlier graag het bestaande programma zo aanpassen dat er meer duidelijkheid is rondom rol- en taakverdeling voor zowel de begeleider als de leerling. De huidige rol- en taakverdeling betreft loopbaanbegeleiding is omschreven voor mentoren en decanaat, echter zou er ook een rol- en taakbeschrijving moeten zijn voor de medewerkers van het expertisepunt van het Vlier. Nu is er niet voldoende tot geen goede afstemming tussen alle betrokken partijen.

1.3 Doelstelling

Het bestaande loopbaanprogramma van het Vlier aanpassen voor de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS. Met een aangepast programma moet gedacht worden aan het creëren van meer duidelijkheid en structuur binnen het reguliere bestaande programma, zodat rol- en taakverdeling inzichtelijk worden en uitvoerbaar voor alle betrokken partijen (decaanaat, mentoren en expertise punt). Inhoudelijk blijft het bestaande loopbaanprogramma identiek, maar wordt er een aangepast programma voor de leerlingen met ASS aan toegevoegd, waarbij de rol en taakverdeling is omschreven.

In dit onderzoek zal onderzocht worden wat leerlingen met ASS nodig hebben als het gaat om loopbaanbegeleiding. Hierbij wordt onderzocht hoe andere onderwijsinstellingen passend onderwijs hebben vormgegeven als het gaat om loopbaanbegeleiding en hoe dit bij het Vlier kan worden toegepast in het loopbaanprogramma.

1.4 Onderzoeksvraag en deelvragen

De onderzoeksvraag vanuit de aanleiding is:

“Wat is een goede rol- en taakverdeling tussen expertisepunt, decanaat en mentoren zodat leerlingen met ASS loopbaanbegeleiding krijgen waarmee deze leerlingen een passende studiekeuze kunnen maken?”

Theoretische deelvragen:

- Wat houdt de basis van goede loopbaanbegeleiding in?
- Wat zijn de eisen binnen de wet Passend Onderwijs?
- Wat zijn mogelijke kenmerken van leerlingen met ASS?
- Welke begeleiding hebben leerlingen met ASS nodig?
- Wat betekent de begeleiding voor een leerling met ASS voor de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS?

1.5 Relevantie onderzoek

De praktische relevantie is dat het Vlier met een passend loopbaanprogramma leerlingen met ASS beter kan begeleiden bij het maken van een studiekeuze. Dit programma omvat een passende manier om leerlingen met ASS aan de hand van kenmerken en hulpmiddelen loopbaanbegeleiding te bieden.

De maatschappelijke relevantie is dat het Vlier met een aangepast loopbaanprogramma nog beter kan voldoen aan de wet Passend Onderwijs (2014). En de passende loopbaanbegeleiding draagt bij aan het verminderen van vroegtijdig schoolverlaten (Kamerbrief, 2016), dit geldt voor zowel leerlingen met als zonder ASS.

1.6 Leeswijzer

Dit onderzoek bestaat uit 8 hoofdstukken. In hoofdstuk 2 worden de theoretische deelvragen van paragraaf 1.4 beantwoord in een literatuuronderzoek. Hoofdstuk 3 bevat de methodiek van dit onderzoek. In hoofdstuk 4 zijn de resultaten van het externe onderzoek (zoals beschreven in hoofdstuk 3) te lezen, hoofdstuk 5 bevat de conclusies en in hoofdstuk 6 zijn de ontwerpcriteria te lezen. Hoofdstuk 7 gaat in op de implementatie van de conclusies en het ontwerp in figuur 2 en tot slot in hoofdstuk 8 punten ter discussie.

2. Literatuuronderzoek

In dit hoofdstuk staat het theoretisch kader, er worden enkele begrippen rondom loopbaanbegeleiding omschreven en er zal worden ingegaan op passend onderwijs en mogelijke kenmerken van ASS. Deze begrippen samen worden uitgewerkt in wat loopbaanbegeleiding, passend onderwijs en de mogelijke kenmerken bij ASS kunnen betekenen voor loopbaanbegeleiding. Wat uiteindelijk zal leiden tot het beantwoorden van de theoretische deelvragen (zie hoofdstuk 1), een conceptueel model en empirische deelvragen.

2.1 Loopbaanbegeleiding

Voor het kunnen doorlopen van de juiste loopbaan moeten leerlingen in het actuele onderwijs begeleid worden bij het ontwikkelen van loopbaancompetenties en een arbeidsidentiteit, aldus Kuijpers en Meijers (2007). De loopbaancompetenties zijn van invloed op de loopbaanontwikkeling (Luken, 2008). Het betreft loopbaancompetenties die op de volgende manier omschreven kunnen worden:

- Motieven-en kwaliteitenreflectie, zowel het onderzoeken van eigen waarden en wensen die van belang zijn voor de loopbaan als het onderzoeken van de eigen vaardigheden en eigenschappen. Vervolgens kan deze informatie leiden naar wensen in werk en eigen talenten (Schut, Kuipers & Lamé, 2013);
- Werkexploratie en loopbaansturing, het ontdekken en creëren van kansen voor de eigen loopbaan (Kuijpers, 2012);
- Netwerken, een vorm van interactief contact (Kuijpers, 2007). Netwerkcontacten maken en onderhouden die van belang zijn voor de gewenste loopbaan.

Uit onderzoek blijkt dat wanneer iemand beschikt over deze loopbaancompetenties diegene beter in staat is om de eigen arbeidsidentiteit te omschrijven (Kuijpers, 2007), het maken van een goede studiekeuze en het ervaren van een match in de keuze van leertaken of stageopdrachten.

Leerlingen krijgen loopbaanbegeleiding aangeboden tijdens onder andere individuele gesprekken. De gesprekken zijn in dialoog, dit is onderdeel van de loopbaanbegeleiding zoals beschreven in de literatuur van Kuijpers (2012). Kortom een gesprek tussen twee personen waarbij beide evenwaardig aan bod komen om te spreken. Dit gesprek zal met name gaan over de toekomst, over het verbinden van eigen identiteit met studie en werk. Om als mentor een loopbaangesprek van een studievoortgangsgesprek te onderscheiden is het van belang om tijdens het loopbaangesprek de focus te leggen op de sterke kanten, talenten en ambities van de leerling (Kuijpers, 2012). Hierbij kunnen de studievoortgang samen met de leerervaringen van de leerling als uitgangspunten genomen worden om inzicht te ontwikkelen. De ervaringen in een specifieke situatie geven de leerling inzicht in eigen kwaliteiten en waarden die anders zijn dan andere leerlingen. Deze waarden zijn echt belangrijk voor de leerling, dit zijn dingen als hoe mensen met elkaar omgaan en hoe problemen worden aangepakt.

Andere voorbeelden van loopbaanbegeleiding op het voortgezet onderwijs zijn een snuffelstage of een beroepenmarkt (iso.nl, 2016).

2.2 Passend Onderwijs

Alle leerlingen hebben eigen kwaliteiten en mogelijkheden, hierbij moeten zij de juiste school vinden: dit heet passend onderwijs (Rijksoverheid, 2014). De overheid wil hiermee verschillende doelen bereiken, zoals een kind naar een gewone school laten gaan als dit kan, de mogelijkheden en de onderwijsbehoefte van het kind de bepalende factoren laten zijn (niet de beperkingen) en voorkomen dat kinderen langdurig thuis zitten.

Om deze doelen te behalen hebben scholen zorgplicht (rijksoverheid, 2014), deze zorgplicht begint bij de aanmelding van het kind bij de school naar keuze.

Ouders melden eigen kind aan bij de school van hun keuze, bij deze aanmelding vermelden de ouders de extra ondersteuning die het kind nodig heeft, indien van toepassing (passendonderwijs.nl). De gekozen school krijgt vervolgens de zorgplicht, kortom het wordt de

taak van die school om het kind een passende onderwijsplek te bieden. Wanneer de school niet de juiste begeleiding kan bieden, kan er samen met de ouders gezocht worden naar een andere reguliere of speciale school. De zorgplicht houdt ook in dat een school een leerling pas mag doorverwijzen/verwijderen als een andere school de leerling toelaat. Dit om te voorkomen dat een leerling in een grijs gebied terechtkomt.

De gemeente is verantwoordelijk voor alle jeugdhulp (Jeugdwet, 2015), daarnaast zijn er ook de wet maatschappelijke zorg en de Participatiewet. Deze wetten helpen de leerling als deze ook naast school en na school ondersteuning nodig heeft.

Omdat scholen moeten zorgen voor de juiste begeleiding en ondersteuning bij ieder kind zijn de gewone scholen en de scholen uit het speciaal onderwijs gaan samenwerken. In hoofdstuk 1 paragraaf 1.2.1 is vermeld dat alle scholen deel uitmaken van een samenwerkingsverband. De Inspectie voor het onderwijs houdt toezicht op deze samenwerkingsverbanden om de kwaliteit en werkwijze te garanderen (onderwijsinspectie.nl). Deze inspectie controleert of de samenwerkingsverbanden de taken goed uitvoeren, het budget voor de extra hulp aan leerlingen eerlijk verdeeld wordt en of de samenwerkingsverbanden organisatorisch goed functioneren.

De wet Passend Onderwijs betekent voor scholen dat er mogelijk meer leerlingen met een extra hulp- of begeleidingsvraag onderwijs komen volgen, waaronder leerlingen met ASS. Voor de medewerkers van de school is het belangrijk om te weten wat kenmerken zijn van de leerlingen met ASS en voor loopbaanbegeleiders, waaronder decanaat, is het van belang om te weten wat dit betekent voor de loopbaanbegeleiding van de leerlingen met ASS.

2.3 Kenmerken leerlingen met ASS

ASS is een verzamelnaam voor verschillende soorten autisme die vallen onder het autismespectrum (NVA, n.d.), de term spectrum wordt gebruikt omdat er een grote diversiteit is in de manier waarop autisme zich uit. De meest bekende benamingen zijn klassiek autisme, Asperger en PDD-NOS. Alles wat mensen met autisme op een dag tegenkomen (zien, horen en ruiken) wordt op een andere manier verwerkt, wel is ieder persoon met autisme anders en werkt dit dus voor ieder persoon met autisme anders. Dit heeft positieve en minder positieve effecten, positief omdat er een goed oog voor detail is, de meeste mensen met autisme zijn heel eerlijk, analytisch en hardwerkend. Minder positief omdat mensen met autisme meer moeite kunnen hebben met overzicht houden, sociale contacten aangaan en het verwoorden van eigen interesses en kwaliteiten.

Ook kunnen mensen met ASS een weerstand hebben tegen veranderingen, extreme en onlogische angsten met plotseling opkomende paniekreacties en een tragere taalontwikkeling (Nauta & Giesing, 2017). Verder kunnen mensen met ASS moeite hebben met het richten van de aandacht op één taak, het uitvoeren van de taak en volhouden bij tegenslagen. Mensen met ASS kunnen ook een contextblindheid bezitten, dit betekent dat het meenemen van de context in het betekenis geven van informatie vaak niet lukt (Van de Ven, 2014).

Ook de leerstijl van leerlingen met ASS heeft een aantal kenmerken, al kan dit voor iedere leerling verschillend zijn. Mogelijke kenmerken zijn detailgericht leren (Van de Ven, 2014), concreet denken (verbeelding kan niet), star denken (het voorstellen van eigen toekomst is moeilijk), stap voor stap informatie verwerken, specifieke interesses en context specifiek leren (de opgedane kennis toepassen in de praktijk gebeurt met moeite).

Alle genoemde kenmerken zijn niet bij iedere leerling met ASS hetzelfde en dit betekent dat er bij de begeleiding van deze leerlingen op verschillende manieren aanpassingen mogelijk/nodig kunnen zijn.

2.4 Begeleiding leerlingen met ASS

Dat leerlingen met ASS meer loopbaanbegeleiding nodig hebben bij het kiezen van een vervolgopleiding dan de reguliere leerling wordt ondersteund door Berckelaer-Onnes (2012). Bij het vaststellen van een uitstroomprofiel moet goed in beeld gebracht worden welke omgeving past bij de leerling en welke communicatieve- en sociale vaardigheden hierbij een rol spelen. Voor het maken van een studiekeuze moet een leerling een reëel zelfbeeld hebben en zicht hebben op eigen vaardigheden/kwaliteiten en valkuilen. Dit is voor een leerling met ASS zonder begeleiding niet mogelijk. En het is van belang om bij de begeleiding rekening te houden met de genoemde (mogelijke) kenmerken in paragraaf 2.3.

Aan het begin van de loopbaanbegeleiding is het belangrijk om plannen voor de toekomst of langetermijndoelen te vertalen naar kortetermijndoelen, deze zijn kleiner en dus beter haalbaar. Hierbij is het van belang om goed uit te leggen waarom het belangrijk is om deze doelen te behalen (Van de Ven, 2014).

Tijdens de begeleiding hebben leerlingen met ASS behoefte aan duidelijkheid, voorspelbaarheid en veiligheid (Van de Ven, 2014). Verder is er het basisbegrip 'structuur,' dit is een grote begeleidingsbehoefte en kan aangebracht worden in tijd (rooster, dagschema), in ruimte (spullen op een vaste plaats), in activiteit (opdelen in kleine stappen) en in persoon (consistent en consequent zijn in het uitvoeren van afspraken) (Nauta & Giesing, 2017). Het taalgebruik aanpassen, doormiddel van het gebruik van concrete, letterlijke en eenvoudige begrippen en uitleg. Opdrachten visualiseren kan ook helpen om een leerling met ASS te blijven motiveren.

Tot slot dient de begeleider tijdens de begeleiding van de leerling met ASS de volgende zeven kenmerken te hanteren: kennis van ASS, maatwerk, concretiseren, begeleidend convergeren, sturen, de omgeving betrekken en concrete ervaringen op laten doen en deze realistisch spiegelen (Van de Ven, 2014), zie bijlage A voor de uitwerking van deze zeven kenmerken in actiestappen.

De begeleider heeft kennis van wat de stoornis inhoudt (Van de Ven, 2014), zowel de cognitieve theorieën als ASS in de praktijk, door alle prikkels op een dag kan een leerling met ASS 'moeilijk gedrag' gaan vertonen. Dit gedrag is echter het moment van communicatie waarop de leerling aangeeft het moeilijk te hebben. Maatwerk, oftewel de begeleiding is bij iedere student anders, want de specifieke behoefte ligt bij iedere student anders. Centraal bij de begeleiding van een leerling met ASS staat dat de begeleider 'zegt wat hij doet en doet wat hij zegt.' Dit zorgt voor duidelijkheid, begrip en vertrouwen. Concretiseren sluit hierbij aan, dit is opnieuw gericht op de behoefte aan duidelijkheid, voorspelbaarheid en concrete aansturing van de leerling met ASS.

Leerlingen met ASS kunnen moeite hebben met het behouden van overzicht (Van de Ven, 2014), om een leerling met ASS te begeleiden bij het maken van een studiekeuze zal de begeleider de keuzemogelijkheden moeten beperken. Naast het beperken van de keuzemogelijkheden dient de begeleider ook sturend te zijn, help de leerling met ASS om de samenhang in te zien en benadruk het nut van bepaalde stappen.

Bij de loopbaanbegeleiding vanuit het onderwijs is het goed om de ouders te betrekken bij het keuzeproces, de ouders hebben vaak een goed en betrouwbaar beeld van eigen kind en kunnen daardoor informatie geven die van essentieel belang kan zijn voor de (loopbaan)begeleiding die de leerling nodig heeft.

Het opdoen van concrete ervaringen en deze realistisch spiegelen is voor iedere leerling belangrijk en dus ook voor de leerlingen met ASS. Dit om een verkeerd beeld van een opleiding en toekomstig beroep te voorkomen. Met de concrete ervaring wordt het zelfinzicht vergroot en wordt de kans op zelfoverschatting verkleind (Van de Ven, 2014).

De overgang van voortgezet onderwijs naar hoger onderwijs is een grote verandering. Om een leerling met ASS goed voor te bereiden op deze verandering zijn er de drie R's van Nieuwenstein (2015) die hierbij kunnen helpen. Deze drie R's: rust, rituelen en regelmaat, helpen bij het omgaan met veranderingen. Want leerlingen met ASS zijn wel in staat om met veranderingen om te gaan (Van de Ven, 2014), door het voorspelbaar maken van het onvoorspelbare, ook wel het voorstructureren van veranderingen. Rust helpt om de juiste prikkels te selecteren en te verwerken in een leersituatie, herhaling zorgt voor inzicht en voorspelbaarheid en regelmaat brengt overzicht en voorspelbaarheid voor een leerling met ASS.

De herhaling en regelmaat kunnen gevisualiseerd worden (Nieuwenstein, 2015), de visualisering vergroot de zelfstandigheid van de leerling met ASS door duidelijk aan te geven wat de leerling moet doen.

Aan visualisering zijn wel duidelijke voorwaarden verbonden wil het effectief zijn (Nieuwenstein, 2015). De visualisatie moet aangeboden worden op een manier die voorkomt dat de leerling zich een uitzondering voelt, maar wel zo dat de leerling er optimaal gebruik van kan maken. De visualisatie is een hulpmiddel om een doel te bereiken, geen doel op zich. Zo is de visualisatie aangepast aan de leerling en niet andersom. Een visualisatie kan alleen het gewenste gedrag/doel laten zien, kortom dat wat wel gedaan moet worden. Visualisaties die laten zien wat niet te doen scheppen alleen maar verwarring.

2.5 Loopbaanbegeleiding leerling met ASS

Om de begeleiding van de leerlingen met ASS ook inzichtelijk te maken bij loopbaanbegeleiding kunnen de genoemde loopbaancompetenties, zie paragraaf 2.1, aan de kenmerken van begeleiding van leerlingen met ASS worden gekoppeld, zie paragraaf 2.4. Maatwerk kan in een dialoogvorm tussen leerling en begeleider/decaan uitgevoerd worden en door de omgeving te betrekken bij de motieven- en kwaliteitenreflectie is het mogelijk om de leerling met ASS een zelfbeeld te laten vormen. Tevens kan de leerling met ASS zelf de omgeving betrekken om de loopbaancompetentie 'netwerken' toe te passen. Voor een leerling met ASS is een gesprek in dialoogvorm moeilijk, het vraagt van de leerling veel inbeeldingsvermogen en inzicht in eigen waarden en kwaliteiten. Een leerling met ASS kan dit niet zonder goede begeleiding en de betrokkenheid van de eigen omgeving.

Wat een leerling met ASS verder nodig heeft tijdens een individueel gesprek in dialoogvorm is concrete informatie, dit geeft duidelijkheid en structuur aan het gesprek. Verder dient de communicatie tussen leerling en begeleider extra aandacht te krijgen, iemand met ASS kan taal heel letterlijk nemen en hierdoor kunnen misverstanden ontstaan (Van de Ven, 2014). De begeleider moet concreet, kort en ondubbelzinnig communiceren en blijven vragen naar hoe de leerling de tekst interpreteert.

De betrokkenheid van de omgeving kan worden gedaan door de leerling zelf en door school. Het contact tussen school en ouders is nodig om de (loopbaan)begeleiding op elkaar af te kunnen stemmen (Lusse, Kuijpers & Strijk, 2016). De school kan de ouders helpen de rol gericht op LOB thuis goed in te vullen, door de ouders goed te informeren over hoe het programma van loopbaanoriëntatie eruitziet op school en over de manier waarop ouders de rol in begeleiding van het kind thuis kunnen invullen. Beide partijen, school en ouders, dienen elkaar op de hoogte te houden van gemaakte afspraken, doelen en keuzes.

Maatwerk bij de individuele loopbaanbegeleiding is belangrijk, want iedere leerling is anders en dit geldt ook voor de leerlingen met ASS. Zo kan het voorkomen dat een leerling met ASS meer behoefte heeft aan structuur en voorspelbaarheid dan een andere leerling met ASS, ook als het gaat om loopbaanbegeleiding.

Tijdens de ontdekkingstocht van de mogelijkheden binnen opleidingen en werk (loopbaansturing) dient de begeleider de keuzemogelijkheden te beperken voor een leerling met ASS. Dit geeft de leerling met ASS overzicht. Verder is het belangrijk om met de leerling met ASS kortetermijndoelen te maken als het gaat om de uitvoering van de opdrachten binnen loopbaanbegeleiding, dit geeft de leerling met ASS duidelijkheid, structuur en voorspelbaarheid.

Wel moet er compleet/duidelijk met de leerling gecommuniceerd worden waar het behalen van de kortetermijndoelen uiteindelijk voor bedoeld is, namelijk het maken van een studiekeuze. Tot slot is er de loopbaancompetentie werkexploratie, het opdoen van concrete ervaringen als het gaat om werk en opleidingen, een leerling met ASS zal hier meer sturing en begeleiding bij nodig hebben. En tevens zal de leerling hierbij het eigen netwerk moeten inzetten, om bijvoorbeeld een stage mogelijk te maken.

2.6 Conclusies literatuuronderzoek

Wat houdt de basis van goede loopbaanbegeleiding in?

De volgende loopbaancompetenties zijn van invloed op de loopbaan van de leerlingen (Kuijpers en Meijers, 2007): motieven- en kwaliteitenreflectie, werkexploratie, loopbaansturing en netwerken.

Uit onderzoek blijkt dat wanneer iemand beschikt over deze loopbaancompetenties diegene beter is staat in het omschrijven van de eigen arbeidsidentiteit (Kuijpers, 2007), het maken van een goede studiekeuze en het ervaren van een match in de keuze van leertaken of stageopdrachten.

Wat zijn de eisen binnen de wet Passend Onderwijs?

Scholen hebben als taak iedere leerling die bij hen wordt aangemeld een passende plek te bieden.

Zo kan de school extra begeleiding bieden (tot zover als mogelijk is) met financiering en advies vanuit een samenwerkingsverband.

Wat zijn mogelijke kenmerken van leerlingen met ASS?

De manier van informatie verwerken kost meer tijd voor mensen met ASS en dit geeft moeite bij overzicht houden, veranderingen en het verwoorden van eigen kwaliteiten en interesses.

Onder de afkorting 'ASS' vallen de verschillende soorten autisme vanuit het autismespectrum. Niet alle leerlingen met ASS zijn hetzelfde, maatwerk is vereist om in beeld te brengen waar de leerling met ASS extra hulp en aandacht bij nodig heeft.

Welke begeleiding hebben leerlingen met ASS nodig?

Leerlingen met ASS hebben bij begeleiding behoefte aan duidelijkheid (structuur), voorspelbaarheid en concrete aansturing.

Als begeleider van een leerling met ASS zijn er zeven kenmerken die gehanteerd dienen te worden: kennis van ASS, maatwerk, concretiseren, begeleidend convergeren, sturen, de omgeving betrekken en concrete ervaringen op laten doen en deze realistisch spiegelen (Van de Ven, 2014),

Ter ondersteuning bij de begeleiding van een leerling met ASS kan gebruik worden gemaakt van visualiseren (Nieuwenstein, 2015).

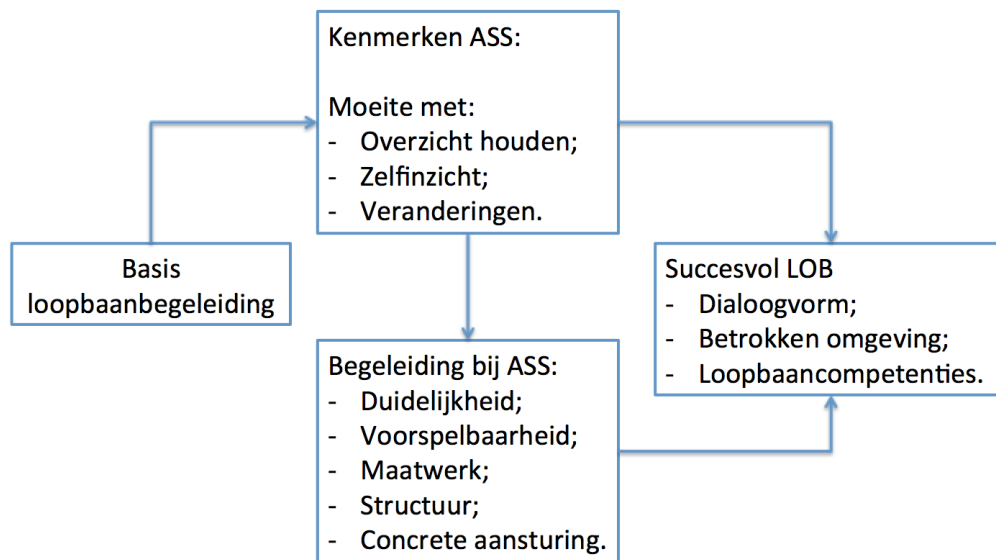
Wat betekent de begeleiding voor een leerling met ASS voor de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS?

Een loopbaangesprek is in dialoogvorm met de leerling en hanteert als leidraad de studievoortgang en leerervaringen van de leerling.

Verder komt de begeleider in het gesprek met concrete informatie, kortetermijndoelen en worden de keuzemogelijkheden voor de leerling beperkt.

Na het gesprek volgt er door de leerling en/of de loopbaanbegeleider evaluatie met ouders/omgeving van de leerling.

2.7 Conceptueel model

Figuur 1. Conceptueel model.

2.8 Empirische deelvragen

Onderstaande vragen zijn opgesteld aan de hand van het conceptueel model te zien in paragraaf 2.7. Op deze vragen zullen antwoorden worden verkregen in de interviews die gevoerd gaan worden. De antwoorden/resultaten worden uitgewerkt in hoofdstuk 4.

- Hoe hebben de andere onderwijsinstellingen de loopbaanbegeleiding vormgegeven voor leerlingen met ASS?
- Hoe wordt de 'gebruiksaanwijzing' van de leerling met ASS vastgesteld (hoe wordt maatwerk bereikt)?
- Hoe houden loopbaanbegeleiders rekening met de behoefte naar structuur van leerlingen met ASS?
- Hoe wordt de omgeving van de leerling met ASS betrokken bij de loopbaanbegeleiding en het maken van een studiekeuze (denk aan ouder(s)/verzorger(s), mentoren, interne/externe begeleiding)?
- Welke hulpmiddelen kunnen de decanen inzetten bij de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS?
- Wat zijn succesfactoren bij de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS?

3. Methodologie

In dit hoofdstuk wordt de methode van het onderzoek beschreven. Eerst is een onderzoeksmethode geschreven waarna de procedure en operationalisatie van dit onderzoek volgen. Tot slot is de analyseprocedure beschreven en wordt er ingegaan op de kwaliteiten van dit onderzoek.

3.1 Onderzoeksmethode

In dit onderzoek wordt onderzocht hoe de loopbaanbegeleiding voor leerlingen met ASS vorm kan worden gegeven op het Vlier. Voordat hiervoor een aangepast programma geschreven kan worden wordt onderzocht hoe andere scholen deze loopbaanbegeleiding hebben vormgegeven. Dit wordt gedaan doormiddel van een kwalitatief onderzoek (Verhoeven, 2011). Kwalitatief onderzoek past beter dan een kwantitatief onderzoek, omdat het bij een kwantitatief onderzoek van belang is dat je een grote groep mensen een enquête laat invullen om zo genoeg data te verzamelen. Bij dit onderzoek is het niet van belang om veel mensen te bevragen, maar om de juiste informatie en beleving te halen bij verschillende onderwijsinstellingen. Dit kan doormiddel van half gestructureerde interviews.

Verder is deze onderzoeksmethode interpretatief van aard, er worden geen meetbare gegevens verzameld, centraal staat de subjectieve betekenisverlening. Kortom er wordt onderzocht welke betekenis de onderzoekseenheden (de onderzochte personen) geven aan situaties die relevant zijn voor dit onderzoek.

Voor dit kwalitatieve onderzoek is gekozen voor verschillende vormen van dataverzameling:

- Literatuuronderzoek, hierin is onderzocht wat de eisen zijn binnen passend onderwijs, wat kenmerken zijn van leerlingen met ASS, welke begeleiding leerlingen met ASS nodig hebben en wat dit betekent voor loopbaanbegeleiding;
- Deskresearch, de vooronderzoeken die gedaan zijn bij het Vlier zijn gebruikt om de huidige loopbaanbegeleiding te beschrijven. Verder is er voor het afnemen van de verschillende interviews deskresearch gedaan naar het loopbaanprogramma van de verschillende onderwijsinstellingen;
- Half gestructureerde interviews (Verhoeven, 2011) bij vier verschillende scholen, met vier decanen en een zorgcoördinator.

De opgestelde deelvragen zijn gekoppeld aan de drie verschillende vormen van dataverzameling. In tabel 1 is schematisch weergegeven aan welke vorm van dataverzameling de vraag gekoppeld is.

Tabel 1:*Onderzoeksmethode per deelvraag*

<i>Deelvraag</i>	<i>Vorm van dataverzameling</i>	<i>Aantal deelnemers (=N)</i>
1. Wat zijn de eisen binnen passend onderwijs?	Literatuuronderzoek	
2. Wat zijn mogelijke kenmerken van leerlingen met ASS?	Literatuuronderzoek	
3. Welke begeleiding hebben leerlingen met ASS nodig?	Literatuuronderzoek	
4. Wat betekent dat voor de loopbaanbegeleiding (zowel programma als begeleiding)?	Literatuuronderzoek	
5. Hoe ziet de reguliere loopbaanbegeleiding eruit op andere scholen?	Deskresearch	
6. Wanneer er op de andere scholen een aangepast programma is voor leerlingen met ASS, hoe ziet deze eruit?	Deskresearch	
7. Hoe hebben de andere onderwijsinstellingen de loopbaanbegeleiding vormgegeven voor leerlingen met ASS?	Half gestructureerde interviews	Decanen (N=4)
8. Hoe wordt de 'gebruiksaanwijzing' van de leerling met ASS vastgesteld (hoe wordt maatwerk bereikt)?	Half gestructureerde interviews	Decanen (N=4)
9. Hoe houden loopbaanbegeleiders rekening met de behoefte naar structuur van leerlingen met ASS?	Half gestructureerde interviews	Decanen (N=4)
10. Hoe wordt de omgeving van de leerling met ASS betrokken bij de loopbaanbegeleiding en het maken van een studiekeuze (denk aan ouders/verzorgers, mentoren, interne/externe begeleiding)?	Half gestructureerde interviews	Decanen (N=4)
11. Welke hulpmiddelen kunnen de decanen inzetten bij de begeleiding van leerlingen met ASS?	Half gestructureerde interviews	Decanen (N=4)
12. Wat zijn succesfactoren bij de begeleiding van leerlingen met ASS?	Half gestructureerde interviews	Decanen (N=4)

3.2 Procedure

Hieronder is de procedure van het onderzoek beschreven in volgorde van de twee vormen van dataverzameling.

Literatuuronderzoek

Het literatuuronderzoek vormt het theoretisch kader dat is ingevuld vanuit de onderzoeksvraag. Er is bij dit theoretisch kader gebruik gemaakt van beschikbare literatuur over de centrale thema's: passend onderwijs, kenmerken van ASS, begeleiding van leerlingen met ASS en loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS. De informatie is verkregen uit boeken, wetenschappelijke artikelen en internetbronnen.

Deskresearch

Naast literatuuronderzoek is er deskresearch gedaan. Er is gebruikgemaakt van deskresearch om eerdere onderzoeken bij het Vlier waarin de huidige loopbaanbegeleiding is geanalyseerd samen te vatten en de noodzaak van het aanpassen van het huidige loopbaanprogramma weer te geven, zie hoofdstuk 1.

Verder is er deskresearch gedaan om de reguliere loopbaanprogramma's van de bezochte onderwijsinstellingen in kaart te brengen.

Half gestructureerd interviews (Verhoeven, 2011)

Er worden half gestructureerde interviews afgenomen bij verschillende onderwijsinstellingen, hier zal gesproken worden met de decanen.

De interviews zullen plaatsvinden op de werklocatie van de geïnterviewde. Alle professionals werken vanuit eigen functie binnen de verschillende organisaties. De verbintenis die deze professionals hebben is het begeleiden van zowel reguliere leerlingen als leerlingen met ASS bij het maken van een profiel- en studiekeuze.

De professionals die geïnterviewd worden heeft de onderzoeker benaderd via LinkedIn, telefonisch of per e-mail. Op internet is er gezocht naar de contactgegevens per organisatie.

De half gestructureerde interviews worden afgenomen om informatie in te winnen over de loopbaanbegeleiding van jongeren met ASS en hoe er kan worden voldaan aan de behoefte van de leerlingen met ASS betreft loopbaanbegeleiding. Hiervoor is gekozen omdat deze professionals ervaringsdeskundigen zijn op het gebied van de (loopbaan)begeleiding van leerlingen met ASS en in staat zijn om duidelijke praktijkvoorbeelden aan te dragen die verwerkt kunnen worden in dit onderzoek.

Alle interviews worden opgenomen met een dictafoon en alle interviews worden letterlijk uitgeschreven in transcripten. Er worden in totaal 4 externe interviews afgenomen, hiervan worden er vier uitgeschreven in transcripten. In paragraaf 3.3 zal verder worden ingegaan op hoe deze transcripten zijn geanalyseerd.

Ook vinden er half gestructureerde interviews plaats bij het Vlier. Er zal een decaan en een medewerker van het Expertisepunt geïnterviewd worden. Aan de hand van deze interviews kan de huidige situatie bij het Vlier in kaart gebracht worden als het gaat om reguliere loopbaanbegeleiding en loopbaanbegeleiding voor leerlingen met autisme.

3.2.1 Verantwoording keuze scholen

In onderstaande tabel is aangegeven welke scholen bezocht worden en welke functie de geïnterviewde uitvoert binnen de betreffende school. Verder is er uitgelegd waarom deze scholen geselecteerd worden voor een interview, zo staan ze bekend om een goede rol- en taakverdeling of het bieden van maatwerk.

Tabel 2:*Verantwoording scholen*

School	Functie	Niveau	Staat bekend om	Plaats
Isendoorn	Decaan	Vwo/Gymnasium	Is bezig geweest met de ontwikkeling van een nieuw beleidsplan, hiervoor zijn er gesprekken geweest met ouders, leerlingen en docenten. Hieruit is o.a. gekomen dat er meer ingezet gaat worden op maatwerk bieden. Hanteren intern een duidelijke rol- en taakverdeling.	Warnsveld
Baudartius	Decaan	Vwo	Loopbaanbegeleiding is aanwezig, er wordt veel ingezet op de zelfstandigheid van de leerling. Er is een decaan speciaal voor Vwo.	Zutphen
't Beeckland	Decaan /zorg coördinator	Mavo	Loopbaanbegeleiding is een groot onderdeel van het lesprogramma al vanaf klas 1. Er zijn speciale coaches aanwezig op school en alle docenten hebben een cursus van Marinka Kuijpers gehad betreft de loopbaancompetenties.	Vorden
Vrijeschool	Decaan	Havo/Vwo	Hier is de slogan van de school: <i>'worden wie je bent.'</i> Er is een grote betrokkenheid van zowel docenten als decanen. Er is sprake van een 1 ^e lijn decanaat.	Zutphen

3.3 Operationalisatie en analyseprocedure

Hieronder wordt ingegaan op de operationalisatie van de half gestructureerde interviews en wordt de analyseprocedure van het onderzoek toegelicht.

Operationalisatie

In bijlage B staat de topiclijst van de vijf half gestructureerde interviews. Centrale thema's: loopbaanbegeleiding (LOB) leerlingen met ASS, communicatie intern en extern betreft LOB en hulpmiddelen/programma's LOB. Deze thema's zijn verkregen uit het literatuuronderzoek en het ontwikkelde conceptueel model (zie paragraaf 2.6).

De centrale thema's bij de interviews op het Vlier zijn praktijkervaringen bij loopbaanbegeleiding aan de hand van het loopbaanprogramma, individuele gesprekken en de verdeling van de uit te voeren taken.

Het coderen van de interviews gebeurt in drie fasen: alle interviews worden getranscribeerd, vervolgens worden de citaten open en axiaal gecodeerd. Via deze deductieve insteek worden factoren uit de theorie en deskresearch gebruikt als toets kader.

Analyseprocedure

Naar aanleiding van het coderen en de verkregen informatie uit de interviews volgt het trekken van conclusies. De conclusies vormen een antwoord op de geformuleerde empirische deelvragen waar de half gestructureerde interviews voor afgenomen zijn en worden getoetst aan het literatuuronderzoek en de deskresearch. De theoretische deelvragen zijn beantwoordt aan de hand van het literatuuronderzoek.

3.4 Betrouwbaarheid en validiteit

De betrouwbaarheid van een onderzoek houdt in dat het herhaalbaar moet zijn, hiermee wordt bedoeld dat het onderzoek op een ander tijdstip, door een andere onderzoeker, andere proefpersonen en onder andere omstandigheden nog een keer gedaan moet kunnen worden en zal leiden tot dezelfde resultaten (niet gelijke resultaten) (Verhoeven, 2011).

Om de betrouwbaarheid van dit kwalitatieve onderzoek te vergroten wordt er door de onderzoeker een rapportage met verantwoording bijgehouden, hierin staan de onderzoekshandelingen met onderbouwde keuzes, leermomenten, veranderingen en problemen. Doordat er gebruik wordt gemaakt van half gestructureerde interviews en gecodeerde transcripten van deze interviews wordt er voor een deel voldaan aan de betrouwbaarheidseis.

Verder zal dit onderzoek gevolgd worden door andere onderzoekers, dit wordt peer examination genoemd (Verhoeven, 2011) en hierdoor wordt opnieuw de betrouwbaarheid van het onderzoek vergroot.

De literatuur gebruikt voor dit onderzoek bestaat uit weinig verschillende en wetenschappelijke bronnen als het gaat om loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS. Dit zou voor het literatuuronderzoek kunnen betekenen dat het niet geheel betrouwbaar is.

Dit onderzoek is valide wanneer het vrij is van systematische fouten (Verhoeven, 2011). De betrouwbaarheid van het onderzoek is een voorwaarde voor het bepalen van de validiteit. Er zijn vijf half gestructureerde interviews afgenomen, bij één van deze interviews is de gehanteerde topiclijst gewijzigd, waardoor er vertekende resultaten ontstaan. Daarnaast zijn de geïnterviewde decanen bevlogen in het werk dat zij doen, waardoor er wellicht sociaal wenselijke dan wel overmatig positieve antwoorden zijn gegeven.

Er is een ander onderzoek gevonden naar het loopbaansucces van leerlingen met ASS en er zijn eerdere onderzoeken gedaan naar loopbaanbegeleiding en ASS afzonderlijk van elkaar. De relevantie van deze andere onderzoeken is moeilijk te bepalen, omdat dit onderzoek uiteindelijk leidt tot een ontwikkeld ontwerp voor de leerlingen met ASS op het Vlier.

De betrouwbaarheid van dit onderzoek lijkt te betwijfelen wat ook leidt tot een onzekere validiteit. Er is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek, deskresearch en half gestructureerde interviews met professionele decanen op verschillende onderwijsinstellingen. Er is veel informatie over loopbaansucces en ASS te vinden, maar weinig om de onderwerpen aan elkaar te verbinden en dit onderzoek mee te kunnen vergelijken.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk zijn de resultaten van het deskresearch en de half gestructureerde interviews uitgewerkt en gecodeerd. De informatie die is verkregen uit zowel de documenten als de interviews is deductief gecodeerd, hierbij zijn factoren uit de theorie (zie hoofdstuk 2) gebruikt als toets kader.

4.1 Resultaten deskresearch

Uit de documenten van de vier bezochte scholen, met de documenten van het Vlier, is informatie verkregen over de reguliere/basis loopbaanbegeleiding per school en de mogelijk inzetbare hulpmiddelen/activiteiten bij loopbaanbegeleiding voor leerlingen met autisme.

4.1.1 Basis loopbaanbegeleiding

In de basis van de loopbaanbegeleiding zijn er bij de vier scholen vergelijkbare activiteiten/hulpmiddelen in te zetten bij loopbaanbegeleiding, denk hierbij aan het bezoeken van open dagen, het invullen van interesse- en kwaliteitentesten en het voeren van individuele gesprekken met de betrokken mentor en/of decaan. Overige activiteiten die genoemd worden in de verslaglegging zijn voorlichtingen, beroepenmarkt, Qompas, dedecaan.net, meeloopdagen en vergaderingen.

	Tekstfragmenten over activiteiten
Individuele gesprekken	In de winter decaangesprekken met alle leerlingen, waarin te maken keuzes worden besproken en andere aspecten van de loopbaanbegeleiding naar voren kunnen komen. Tijdens de loopbaandialoog (het cyclische gesprek tussen docent, mentor of coach en leerling) maakt de leerling de verbinding tussen zijn eigen kwaliteiten, wensen en mogelijkheden aan de ene kant, en de gevraagde competenties van opleiding en arbeidsmarkt aan de andere kant.
Voorlichtingen	De decaan geeft voorlichting aan leerlingen en ouders/verzorgers over loopbaanstappen.
Qompas	Klas 11: stappenplan binnen Qompas Studiekeuze; deze zoektocht waarin het bezoeken van open dagen een grote rol speelt, loopt door tot ver in het examenjaar. Maakt gebruik van Qompas en het hierin opgenomen stappenplan, denk aan bezoeken van open dagen, meeloopdagen en het invullen van een vragenlijst.
Open dagen	Studiekeuze: bezoek alvast open dagen van ROC' s, informeer welke vakken je nodig hebt voor vervolgstudie in verband met pakketkeuze eind klas 3.
Einddossier LOB	In klas 12 staat het examen havo of vwo centraal en wordt een einddossier opgebouwd met conclusies over de keuze van het vervolgonderwijs.

Drie van de scholen noemen de loopbaancompetenties in het programma. Werkexploratie staat als loopbaancompetentie bovenaan, deze wordt gekoppeld aan stagelopen. De overige twee scholen noemen de loopbaancompetenties helemaal niet.

Tekstfragmenten over loopbaancompetenties	
Werkexploratie	In klas 11 –het voor-examenjaar voor zowel havo als vwo- speelt de oriëntatie op het vervolgonderwijs een belangrijke rol. • In welke sector / branche / afdeling wil je graag werken en waarom? • Hoe zou je kunnen uitzoeken of er ook werk is?
Loopbaansturing	Wat wil ik worden? • Wie neemt de beslissing over jouw toekomst?
Netwerken	Wie kan mij daarbij helpen? • Ken je iemand die dit werk al doet (vriend, familie)? • Met wie praat je hier weleens over?
Motievenreflectie	Wat wil ik? Wat drijft mij?
Kwaliteitenreflectie	Wie ben ik? Wat kan ik?

Bij alle vijf de scholen is de mentor verantwoordelijk voor het voeren van individuele gesprekken/de loopbaandialoog rondom het onderwerp LOB. Bij één van de scholen is de mentor echter niet het eerste aanspreekpunt betreft LOB, hier is gekozen voor een 1e lijn decanaat en is de decaan het eerste aanspreekpunt voor de leerling betreft LOB. Op twee van de vijf scholen zijn ook de docenten genoemd als betrokkenen bij LOB en bij één school wordt ook team Zorg genoemd.

Tekstfragmenten over loopbaandialoog	
Mentor	De begeleiding wordt in eerste lijn bij de mentor ondergebracht, vanuit de gedachte dat deze reeds intensief bij de leerling betrokken is.
Decaan	De decaan stuurt mentoren aan voor wat betreft hun rol in de loopbaanbegeleiding. De decaan is voor de leerlingen toegankelijk en goed bereikbaar.
Docenten	Signaleert - binnen zijn eigen vak- gebied - bij de leerling problemen die te maken hebben met de studie en het samenstellen van een leerweg of de loopbaankeuzes.
Team Zorg	Deze onderwijsgeneralisten zijn breed inzetbaar in de school. Het is de bedoeling dat ze mentoren kunnen ondersteunen bij het uitvoeren van vakoverstijgende groepsplannen.

Bij vier van de vijf scholen is de ouderbetrokkenheid betreft loopbaanbegeleiding omschreven, de meest voorkomende methodes voor het informeren van ouders zijn: mailen, bellen, nieuwsbrief, leerlingvolgsystemen, voorlichtingen, indien gewenst een gesprek en ouderavonden.

De frequentie hiervan is niet vastgelegd, er wordt gesproken over 'regelmatig' of 'in ieder geval twee keer.' Bij iedere school zijn de ouders echter welkom bij het proces rondom de loopbaanbegeleiding, maar gaat dit op initiatief van de ouders.

Tekstfragmenten over ouderbetrokkenheid	
Methode	Decaan: heeft een adviserende rol naar ouders bij ouderavonden, tafeltjesavonden, e.d. neemt, indien gewenst, contact op met ouders/verzorgers van de leerling over de voortgang van het keuzeproces.
	Leerling Volg Systeem: Doelen van deze werkwijze zijn dat leerlingen en ouders/verzorgers de loopbaan beter kunnen volgen.
Frequentie	Indien nodig: uitnodigen op school.
	De coaches/mentoren voeren gedurende het schooljaar twee begeleidingsgesprekken met hun leerlingen en hun ouders/verzorgers en een groepsgesprek met alleen de leerlingen.

4.1.2 Loopbaanbegeleiding voor leerlingen met autisme

Van de vijf scholen is er geen enkele school die een vast programma heeft vastgelegd voor de leerlingen met autisme. Eén school heeft verschillende bestanden tot de beschikking voor de begeleiding bij leerlingen met autisme, maar heeft hierbij het gebruik niet vastgelegd.

Zoals genoemd is er één school met een handleiding waarin opdrachten en tips staan voor het begeleiden van leerlingen met autisme. Hierin worden de begrippen structuur, overzicht houden, zelfinzicht, maatwerk en concrete aansturing genoemd. Voorspelbaarheid is hierin niet genoemd.

De overige vier scholen hebben niks op papier staan als het gaat om LOB voor leerlingen met autisme. Wel noemen twee scholen dat om maatwerk te bereiken individuele gesprekken in dialoogvorm leidend zijn.

Tekstfragmenten over loopbaanbegeleiding bij autisme	
Overzicht houden	Zorg voor een overzichtelijke lay-out van lesmateriaal en voorzie het van een heldere structuur, duidelijk taalgebruik, eenduidige instructie.
Veranderingen	-
Zelfinzicht	Benoem het belang. Door middel van een mindmap kun je inzichtelijk maken wie jij bent.
Structuur	Door een herhaling van werkvormen wordt structuur geboden.
Maatwerk	Door de keuze voor 1 ^e lijn decanen kan de decaan door middel van gesprekken en overige communicatie met leerlingen en andere betrokkenen bij de loopbaan in directe zin zorgen voor maatwerk.
Voorspelbaarheid	-
Concrete aansturing	Geef extra richtlijnen als een leerling opdrachten niet goed begrijpt.
Dialoogvorm	Mentor: Mocht uit de individuele gesprekken met de leerlingen blijken dat er andere of meerdere stappen gezet moeten worden dan wordt leerlingenzorg door de afdeling coördinator ingezet.

4.1.3 Causaal veldmodel

Aan de hand van bovenstaande resultaten uit de deskresearch is een causaal veldmodel gemaakt, zie bijlage F. Uit dit model wordt duidelijk dat de hulpmiddelen en activiteiten goed zijn vertegenwoordigd en dat hierna een grote rol betreft LOB niet alleen bij de decaan ligt, maar ook bij de mentor, het zorgteam en de leerling zelf.

4.2 Tussenconclusie naar aanleiding resultaten deskresearch

Er zijn op alle vier de bezochte scholen en het Vlier verschillende hulpmiddelen mogelijk die ingezet kunnen worden bij de loopbaanbegeleiding. Echter blijkt uit de deskresearch niet dat er ook hulpmiddelen beschikbaar zijn voor de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS.

Op drie van de onderzochte scholen worden de loopbaancompetenties genoemd in de documenten, deze worden met name genoemd tijdens de individuele gesprekken als mogelijke vraagstelling. Er worden geen concrete stappen dan wel opdrachten gekoppeld aan de loopbaancompetenties als het gaat om de uitvoering van de loopbaanbegeleiding.

Op alle vijf de onderzochte scholen is de mentor verantwoordelijk voor het loopbaanprogramma, op één school is deze echter niet het eerste aanspreekpunt als het gaat om loopbaanoriëntatie. De decanen zijn er ter aansturing en ondersteuning voor de mentoren. En het team zorg kan geraadpleegd worden voor informatie. Uit de documenten blijkt op drie onderzochte scholen dat er een duidelijke rol- en taakverdeling is gemaakt voor de mentor en decaan.

De ouderbetrokkenheid wordt door alle scholen genoemd, zowel belang als methode. Echter mist hier de frequentie en welke partij het contact zoekt/mag zoeken.

Van de vijf scholen is er geen enkele die een aangepast loopbaanprogramma of hulpmiddelen voor de leerlingen met ASS heeft vastgelegd in een verslag. Eén school heeft informatie en opdrachten over ASS tot de beschikking, maar heeft het gebruik hiervan niet vastgelegd.

Uit de deskresearch is nog geen helderheid verkregen over mogelijke hulpmiddelen bij de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS, de rol- en taakverdeling intern, de ouderbetrokkenheid en een eventueel aanwezig aangepast loopbaanprogramma voor leerlingen met ASS. Het onderdeel rol- en taakverdeling intern mist ook in het conceptueel model, daarom zal dit in de interviews worden uitgevraagd.

4.3 Resultaten half-gestructureerde interviews

In deze paragraaf worden de resultaten van de half-gestructureerde interviews beschreven.

Deze informatie is open, axiaal en selectief gecodeerd en gegroepeerd in zes groepen.

Onderstaande sub paragrafen zijn gebaseerd op het conceptueel model, zie paragraaf 2.7: Basis loopbaanbegeleiding, kenmerken ASS, begeleiding bij ASS en succesvol LOB.

4.3.1 Basis loopbaanbegeleiding

Uit de half gestructureerde interviews is informatie verkregen over de basis loopbaanbegeleiding op vier scholen. Tijdens de interviews is hiernaar gevraagd omdat de praktijkervaring de deskresearch kan aanvullen en omdat de basis van de loopbaanbegeleiding ook de basis kan zijn van de loopbaanbegeleiding voor leerlingen met autisme. Zo is er gevraagd naar hulpmiddelen en activiteiten.

4.3.1.1 Hulpmiddelen

Door de scholen genoemde hulpmiddelen bij loopbaanbegeleiding zijn: een vragenformulier, Qompas, Stage, LOB-dossier, dedecaan.net, LOB-opdrachten, testen, studiekeuzeprogramma, leerlingvolgsysteem (SOM) en een checklist. Het vragenformulier, SOM en Qompas worden vaak als uitgangspunt genomen voor de individuele gesprekken. Hierbij geven de decanen aan dat niet alle hulpmiddelen verplicht zijn en dat de hulpmiddelen door iedere leerling anders worden ervaren.

Citaten over hulpmiddelen	
Vragenformulier	"...omdat ik in het <u>voorbereidend formulier</u> al heel veel vraag (...) dan heb ik wel input over hobby's, over interesses, over wie wonen er in je huis is bijvoorbeeld een vraag. ...en (...) een vraag over huisdieren, is ontzettend belangrijk huisdieren. Dus een heel groot vragenformulier. En in het gesprek ga ik in op de interessante dingen die ik heb gezien in het formulier."
Qompas	"...een <u>vrij kort formulier</u> gericht op een oriëntatie op een vervolgonderwijs, de stappen die ze daarin nemen en wat ze nog denken te doen. En aan welke opleidingen en aan welke plaatsen ze denken en aan de hand van dat formulier doe ik dan een gesprek."
	"We hebben natuurlijk <u>Qompas</u> . Zodat je er zelfstandig mee aan de slag kan."
	"Qompas werkt goed, want het is vrij duidelijk. (...) je moet zorgen dat de boel niet absoluut wordt genomen, dat bijvoorbeeld niet nummer 1 op de lijst van interesse is niet de opleiding die je moet kiezen." "Qompas wordt ook gebruikt voor de profielkeuze, dat hoort er ook bij..."
LOB-dossier	"Het <u>LOB-dossier</u> houdt grotendeels in dat je open dagen hebt bezocht daar verslagen van hebt gemaakt, stagedag hebt gedaan, verslag daarvan hebt gemaakt, meeloop dag hebt gedaan, en Ikarus interresetest hebt gemaakt..."
Testen	"...maar daarna, het gaat om daarna de <u>testen</u> interpreteren en eigenlijk vind ik hem alleen maar belangrijk om als leidraad te gebruiken voor het gesprek, want er komt natuurlijk waardevolle informatie uit, (...) die een ingang voor het gesprek zijn."
Opdrachten	"...welke stappen ze gedaan hebben, welke stappen bij ze passen en zet ik ze dan op een spoor en geef ik ze (...) <u>opdrachten</u> mee en dat kan heel summier zijn door eerst achter de computer dingen op te zoeken, maar dan wel al probeer ik ze te laten zien waar ze kunnen zoeken..."
Dedecaan.net	"Ik faciliteer het, ik zet het klaar, wij werken met <u>dedecaan.net</u> , (...). En ik ben degene die dat beheert, dus de mentor kan daar geen opdrachten inzetten, dus ik maak de opdrachten voor een open dag bijvoorbeeld en ik geef aan de leerlingen en aan de mentor door dat dat openstaat en dat ze dat kunnen maken."
Leerling volg systeem	"Er is een leerlingvolgsysteem: SOM. Daar wordt uitgebreid verslag in gedaan van gesprekken en als ik dit moet inzien kan ik daarbij."

4.3.1.2 Activiteiten

Door de decanen genoemde activiteiten zijn stage, beroepenmarkt, open dagen en (vak)lessen. Naast deze genoemde activiteiten wordt er door de decanen via mentoren gewezen op deadlines, de mogelijkheid op meeloopdagen en het studiekeuzeprogramma van toepassing op de betreffende school. Bij iedere school is het studiekeuzeprogramma leidend voor de andere activiteiten die de leerling uitvoert.

Citaten over activiteiten	
Stage	"Stages zijn hier op de Vrijeschool heel belangrijk, omdat deze een link hebben met LOB. Want je gaat op een plek waar je hoopt dat er een link is met de toekomst." "Als stage in beeld komt dan is het zo dat de decaan met behulp van het dossier gaat kijken 'wat vind je leuk' en welke stageplek kan je hierbij zoeken."
Beroepenmarkt	"...beroepenmarkt die ik voor de 3 ^e klas ook organiseer, daar zit ik veel meer op samen met een mentor."
Open dagen	"...wij geven aan in de vierde klas ga je naar open dagen toe, in de vijfde klas ga je naar meeloopdagen toe."
Lessen	"LOB doen ze in de lessen omgangskunde dan wordt er in lestijd aandacht besteed aan 'wat wil ik' 'wat kan ik' en 'wie ben ik.' In de bovenbouw lessen zit dat bij het vak dienstverlening en producten, ook een vak dat we hier bieden en de stage is ook een onderdeel van het praktijkvak."

4.3.2 Kenmerken ASS

Bij de kenmerken betreft ASS wordt genoemd dat leerlingen met ASS meer moeite hebben met zelfinzicht en behoefte hebben aan voorspelbaarheid. Verder spreekt een decaan zijn mening uit over deze kenmerken, want iedere leerling met ASS is anders, zo zal er misschien een leerling met autisme zijn die moeite heeft met communiceren, maar een andere leerling met autisme is hier misschien wel heel goed in.

Het aantal leerlingen met ASS op de scholen is niet gestegen, al zijn er wel meer labels ontstaan en dus veel leerlingen met een extra begeleidingsbehoefte die voor de wet op passend onderwijs wellicht op het speciaal onderwijs waren begonnen.

De voorspelbaarheid zit hem in het duidelijk maken van opdrachten en het verschaffen van heldere kaders met uiteindelijke doelen.

Citaten kenmerken ASS	
Mening	"(...)autisme is niet iets dat overgaat of zo hè, maar daarbinnen is er A heel veel variatie en bovendien zijn heel veel leerlingen en mensen met autisme uitstekend in staat tot communicatie en ook (...) tot een redelijke mate van zelfreflectie, ook op het punt waarvan ze moeten leren."
Zelfinzicht/reflectie	"Nou en toen ben ik om de tafel gaan zitten met haar, weet je vertel nou eens over je toekomst, je interesses, nou dat ligt (...) ver buiten bereik." "Kijk dat zelfinzicht gaat nog jarenlang door dus als je zeventien of achttien bent dan is dat soms al heel moeilijk met of zonder autistisch spectrum."
Erkenning	"Het is natuurlijk moeilijk als een leerling met autisme dat zelf niet herkend (...)dus de erkenning is heel verschillend en als de erkenning er niet is dan is de begeleiding gelijk veel moeilijker."
Aantal	"..., je ziet wel iets meer leerlingen waarvan je denkt die zouden vroeger echt op het speciaal onderwijs begonnen zijn." "Een gemiddelde klas daar zitten er zo'n twee in. Een klas van 25 à 30, zitten twee leerlingen met een zekere vorm van autisme, gemiddeld." "Wij hebben sowieso heel veel leerlingen met een rugzak en ik heb niet het idee dat dit de laatste jaren meer is, maar dat wij in school daar gewoon heel erg om bekend zijn. Dat leerlingen hier gewoon heel erg goed terecht komen."
Labels	"Niet meer leerlingen met autisme, als ik door de jaren heen kijk, wel meer labels."
Voorspelbaarheid	"Gelijk duidelijk aangeven wat dat stapje is, probeer je met opdrachten zelf te doen." "...heldere kaders verschaffen en voorspelbaarheid speelt vaak ook een rol..."

4.3.3 Begeleiding bij ASS

Op alle vier de bezochte scholen is er geen aangepast loopbaanprogramma voor de leerlingen met autisme. Er wordt overal per leerling gekeken wat de betreffende leerling nodig heeft en wat de school kan bieden, kortom maatwerk. De decaan die wel spreekt over mogelijke ondersteuning houdt dit algemeen, er is geen sprake van aparte ondersteuning bij loopbaanbegeleiding. Wel geven de decanen aan dat tijdens de loopbaanbegeleiding van een leerling met autisme het belangrijk is om structuur te bieden.

Citaten begeleiding bij ASS	
Aangepast programma LOB	“Er is geen specifiek apart programma voor leerlingen met autisme...”
	“Er is geen bepaald plan voor leerlingen met autisme, want dan zou je ook voor allerlei andere leerlingen iets op papier moeten zetten en we bekijken gewoon per leerling wat er mogelijk is en dan is er gewoon heel veel mogelijk. In overleg.”
	“En dan merk ik dat ik geen specifiek programma hanteer, ik probeer meer op welke manier ik die leerling kan bedienen zoals ik eigenlijk bijna met alle leerlingen heb, wat past dan bij die ene leerling.”
Maatwerk	“Er is geen bepaald plan voor leerlingen met autisme, want dan zou je ook voor allerlei andere leerlingen iets op papier moeten zetten en we bekijken gewoon per leerling wat er mogelijk is en dan is er gewoon heel veel mogelijk. In overleg.”
	“En dan merk ik dat ik geen specifiek programma hanteer, ik probeer meer op welke manier ik die leerling kan bedienen zoals ik eigenlijk bijna met alle leerlingen heb, wat past dan bij die ene leerling.”
	“Maar als het gaat om een leerling in gesprek met mij, ja dat weet ik niet dat gaat gewoon instinctief. Ja, dat is echt maatwerk ja.”
	“(…)ik stel de vraag eigenlijk altijd aan de leerling(…)”
Gesprek leerling ASS	“Maar dat kan soms wel heel moeilijk zijn, voor mensen met autisme... om überhaupt een gesprek te voeren soms hè.”
	“...duidelijk aangeven al aan het begin van het gesprek wat ze kunnen verwachten en aan het eind even terugkoppelen weer.”
Structuur	“Maar in het algemeen merk je aan leerlingen met autisme dat de loopbaan vooral heel duidelijk moet zijn, onduidelijkheid is erg lastig.”
	“...dat is voor mij ook een stukje structuur, duidelijk aangeven al aan het begin van het gesprek wat ze kunnen verwachten en aan het eind even terugkoppelen weer.”
	“... terwijl zij ook wel wat meer structuur nodig heeft, dat weet zij van zichzelf. Dus (...) omdat zij verwacht daar meer structuur te vinden wat haar helpt om vakken te kunnen afronden, ja dat is heel specifiek waar je het dan over hebt met zo iemand.”
	“Duidelijkheid en structuur. Wij zijn een school die dat relatief al veel biedt. Er is altijd iets dat het verstoord en ik denk dat het belangrijk is dat ze in lessen weten waar ze aan toe zijn. Dat docenten een patroon volgen...”

4.3.4 Succesvol LOB

De individuele gesprekken voorzien in maatwerk, de decanen vertellen dat er in gesprek per leerling de vraag gesteld kan worden ‘wat heb je nodig?’ en op die manier kunnen er passende oplossingen/(loopbaan)begeleiding geboden worden.

Op de scholen is duidelijk verdeeld wie intern welke rol op zich neemt en op deze manier wordt voorkomen dat er dubbel werk wordt gedaan en het maakt dat de leerling weet bij wie de vraag gesteld moet worden en dat geeft duidelijkheid. Deze duidelijkheid is zoals al benoemd in de theorie, zie hoofdstuk 2, heel belangrijk voor leerlingen met autisme.

De decanen geven aan dat de rol van de ouders bij het loopbaanprogramma verschilt, maar dat deze rol juist bij leerlingen met autisme wel van groot belang is.

De loopbaancompetenties zijn voor de scholen nieuw, deze worden verwerkt in nieuwe programma's of de medewerkers zijn er onlangs in geschoold en hiervan zijn de resultaten in de praktijk nog niet geëvalueerd. Dat er met de loopbaancompetenties gewerkt wordt (gewerkt gaat worden) geeft wel aan dat het belang ervan duidelijk aan het worden is.

Citaten succesvol LOB

Individuele gesprekken

“En het is ook signalerend hè, want elk jaar haal ik er ook leerlingen uit met, nou bijvoorbeeld vermoedens van autisme waar het bijvoorbeeld niet bekend is. Of slechtziend of slechthorend, test ik ook.”

“Ik probeer dan concreet te werken met korte gestructureerde opdrachten, niet te vaag, niet teveel open vragen en heel wollig, maar heel erg gericht van ‘dit wel en dit niet.’”

“Maar als het gaat om een leerling in gesprek met mij, ja dat weet ik niet dat gaat gewoon instinctief. Ja, dat is echt maatwerk ja.”

Rol-/taakverdeling

“...als ik iets signaleer bij een leerling gaat dit via de teamleider of coördinator naar bijvoorbeeld leerlingenzorg.”

“Er zijn leerlingen die lopen al bij een zorgteam hier en dan is het meer dat het zorgteam tegen mij zegt wil jij een gesprek voeren met die leerling (...).Soms gebruiken ze mij alleen puur voor informatie, dan gaan ze er zelf mee aan de slag.”

“Elke leerling zit bij het zorgteam, die hebben allemaal een docent boven zich die de vaste dingetjes begeleidt en een aantal sturen ze naar mij ook vanuit het zorgteam of vanuit die begeleidende docent of vanuit zichzelf (ouders of leerling samen).”

Ouderbetrokkenheid

“Nou dan is er altijd de persoonlijk begeleider die je erbij kan betrekken en dan wordt er op maat gekeken wat de leerling nodig heeft en wat we daarin kunnen bieden.”

“En je merkt gewoon wel dat ouders met kinderen met een beperking daar veel meer bovenop zitten (...).”

“...de rol van ouders en verzorgers vind ik heel belangrijk bij deze leerlingen.”

Loopbaancompetenties

“Dat probeer ik op het moment, maar dat is heel lastig om erin te krijgen. (...)dus als ik een programma maak probeer ik wel dat erin te verwerken, wij zijn daar nu met onderwijsvernieuwing ook heel erg mee bezig, (...).”

5. Conclusies

In dit hoofdstuk worden de conclusies geschreven die volgen uit het empirische onderzoek. Dit zijn ook gelijk de randvoorwaarden waar het uiteindelijke ontwerp in het volgende hoofdstuk aan moet voldoen.

5.1 Rol-/taakverdeling

Uit de half-gestructureerde interviews blijkt dat er op alle vier de bezochte scholen een nauwe samenwerking is tussen decanaat, mentoren/docenten en het zorgpunt. Vanuit theorie wordt duidelijk hoe deze rol- en taakverdeling optimaal vormgegeven kan worden.

Er is een verschil in deskundigheid op het gebied van LOB tussen mentoren/docenten en de specialistische LOB begeleiders (zorgcoördinator/decaan). Vanuit de 2^e graads lerarenopleiding hebben docenten in ieder geval kennis van de ontwikkelingsfases van jongeren (VOraad, 2018), motivatietheorieën, verbaal en non-verbaal effectief communiceren door effectief te luisteren en feedback te geven. Kan een jongere begeleiden en stimuleren op weg naar zelfsturing in het zoekproces naar talenten en ambities en koppelt deze aan ervaringsgerichte praktijkopdrachten en kan de jongere stimuleren om zijn sociale netwerk te ontwikkelen.

De LOB begeleiders kunnen verdiepende loopbaangesprekken voeren (na contact met begeleider primair proces), beschikt over uitgebreide kennis betreft vervolgopleidingen en arbeidsmarkt. Kent verschillende coaching- en begeleidingstechnieken en kan een test afnemen en interpreteren.

Op het gebied van externe samenwerking zijn docenten/mentoren in staat samen te werken met ouders en omgeving van de leerling in het proces van studiekeuze en beschikken over de basiskennis van het vervolgonderwijs (stelsel van doorstroom, niveaus etc.) en arbeidsmarkt. Decanaat is in contact met stagebegeleiders, netwerkrelaties, omliggende scholen, kan doorverwijzen naar externe hulpverleners (en onderhoudt contact) en heeft kennis van de complexiteit van het vervolgonderwijs en de arbeidsmarkt en geeft deze informatie door aan docenten/mentoren.

De taken op het gebied van LOB voor de mentoren/docenten zijn met name van belang tijdens de begeleiding van leerlingen (VOraad, 2018). Zo moet de mentor de leerling begeleiden bij het ontwikkelen van leer- en loopbaancompetenties en de LOB-activiteiten die gericht zijn op het opdoen van ervaringen en reflectie. Verder voert de mentor loopbaangesprekken om de leerling aan te zetten tot zelfsturing en via reflectie de leerling te helpen bij het zetten van vervolgstappen en het maken van keuzes. Te allen tijde houdt de mentor de voortgang van het loopbaanproces van de leerling(en) in de gaten en onderhoudt hierover contact met ouder(s) waar nodig. Wanneer de leerling niet verder komt in het loopbaanproces stuurt de mentor de leerling door naar de decaan.

De decaan verleent hulp aan leerlingen die bij de heroriëntatie op andere opleidingsmogelijkheden door de mentor zijn verwezen.

Kortom de mentor is als eerste verantwoordelijk voor het loopbaanproces van de leerling, maar de decaan voorziet de mentor van informatie en opdrachten betreft LOB. Ook onderhouden de mentoren het contact met ouders en sturen een leerling door naar de decaan wanneer deze vastloopt in het loopbaanproces. Zo beschikt de mentor over de basiskennis van LOB en vervolgopleidingen. De decaan weet alles over het vervolgonderwijs en de arbeidsmarkt en zorgt dat die op de hoogte blijft van alle nieuwe ontwikkelingen.

5.2 Beantwoording empirische deelvragen

In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op de empirische deelvragen aan de hand van theorie, deskresearch en de half-gestructureerde interviews. Deze antwoorden resulteren in conclusies.

5.2.1 Hoe hebben de andere onderwijsinstellingen de loopbaanbegeleiding vormgegeven voor leerlingen met ASS?

De loopbaanbegeleiding bij leerlingen met ASS komt neer op maatwerk (van de Ven, 2014), oftewel de begeleiding is bij iedere student anders. De specifieke behoefte aan begeleiding ligt bij iedere student anders. Centraal bij de begeleiding van een leerling met ASS staat dat de begeleider ‘zegt wat hij doet en doet wat hij zegt.’ Dit zorgt voor duidelijkheid, begrip en vertrouwen.

De vier bezochte scholen hebben allen geen apart loopbaanprogramma voor de leerlingen met ASS. Wel is er op iedere school een nauwe samenwerking met het zorgteam waar de leerlingen met ASS regelmatig komen. Dit team kan de leerlingen met ASS doorsturen naar de decan bij vragen over vervolgonderwijs. Verder komt de loopbaanbegeleiding neer op maatwerk van zowel mentor als decan. Per leerling wordt gekeken naar wat nodig is aan begeleiding bij het loopbaanproces en wat de school kan bieden. Het is belangrijk om bij dit loopbaanproces wanneer er sprake is van het in kaart brengen van kwaliteiten en interesses de ouder(s) en/of omgeving van de leerling te betrekken, dit gaat vaak via de mentor of het zorgteam. Ouder(s) en/of omgeving hebben vaak een goed beeld van de leerling. Deze genoemde punten, maatwerk, samenwerking zorgteam en decanaat en het betrekken van ouders bij het loopbaanproces van de leerling, komen terug in het stroommodel.

5.2.2 Hoe wordt de ‘gebruiksaanwijzing’ van de leerling met ASS vastgesteld (hoe wordt maatwerk bereikt)?

Maatwerk kan in een dialoogvorm tussen leerling en begeleider/decan uitgevoerd worden (van de Ven, 2014), in dit gesprek worden de studievoortgang en leerervaring van de leerling gebruikt als leidraad.

De scholen geven aan dat tijdens een intakegesprek met de zorgcoördinator of mentor al aangegeven wordt waar de leerling met ASS moeite mee heeft of extra hulp bij kan gebruiken. Deze aandachtspunten worden genoteerd in het leerlingvolgsysteem, hierbij wordt rekening gehouden met privacy, deze informatie is alleen in te zien voor de medewerkers die de leerling daadwerkelijk begeleiden. Verder wordt er tijdens een loopbaangesprek de vraag aan de leerling gesteld, zodat deze zelf aan kan geven waar bij de loopbaanbegeleiding rekening mee moet worden gehouden. De mentor is in eerste instantie verantwoordelijk voor het in de gaten houden van het loopbaanproces van de leerling met ASS en wanneer deze denkt dat er meer hulp nodig is kan de mentor de leerling doorsturen naar decanaat of betrokken zorgteam. Tijdens het loopbaanproces van de leerling kunnen de begeleiders gebruik maken van het leerlingvolgsysteem voor specifieke informatie en wordt tijdens het eerste loopbaangesprek met de leerling bepaald waar aandachtspunten liggen.

5.2.3 Hoe houden loopbaanbegeleiders rekening met de behoefte naar structuur van leerlingen met ASS?

Het is belangrijk om met de leerling met ASS kortetermijndoelen te maken als het gaat om de uitvoering van de opdrachten binnen loopbaanbegeleiding (van de Ven, 2014), dit geeft de leerling met ASS duidelijkheid, structuur en voorspelbaarheid.

Bij de scholen gaat dit opnieuw in combinatie met maatwerk, want bij iedere leerling is de behoefte naar eventuele structuur anders. Wel wordt er standaard duidelijkheid gecreëerd rondom de rolverdeling, dus wie vanuit school is en blijft betrokken bij het loopbaanproces van de leerling met ASS. Naast dat dit de leerling duidelijkheid geeft wordt er ook genoemd dat er tussen leerling en (loopbaan)begeleider vertrouwen opgebouwd wordt wat bevorderlijk is voor de voortgang van de individuele gesprekken.

5.2.4 Hoe wordt de omgeving van de leerling met ASS betrokken bij de loopbaanbegeleiding en het maken van een studiekeuze (denk aan ouders/verzorgers, mentoren, interne/externe begeleiding)?

Bij de begeleiding vanuit het onderwijs is het goed om de ouders te betrekken bij het keuzeprocess (van de Ven, 2014), de ouders hebben vaak een goed en betrouwbaar beeld van eigen kind en kunnen informatie geven die van essentieel belang is voor de begeleiding die de leerling nodig heeft.

Toch geven de scholen aan dat de ouderbetrokkenheid bij de leerlingen met ASS niet anders gaat dan bij de reguliere leerlingen. Het ligt aan de ouders in hoeverre zij betrokken willen zijn bij het loopbaanproces dat wordt uitgevoerd binnen school. De interne begeleiding van de school, denk hierbij aan het zorgteam, is betrokken bij het loopbaanproces van de leerlingen met ASS. Dit is zo omdat de leerlingen met ASS al regelmatig langskomen bij het zorgteam en deze medewerkers de leerlingen dus al kennen. Daarom is er tussen decanaat en zorg vaker overleg mogelijk over de leerlingen met ASS of wordt het hele loopbaanproces zelfs gedaan door het zorgteam, waarbij de decan optreedt met informatie en als coördinator.

Zo kan het zorgteam zelf bepalen in hoeverre er contact gezocht wordt met ouders. En wanneer ouders zelf contact zoeken met school worden zij uiteraard doorverwezen naar de betrokken (loopbaan)begeleider binnen school en vervolgens goed geïnformeerd over het loopbaanproces van de betreffende leerling.

5.2.5 Welke hulpmiddelen kunnen de decanen inzetten bij de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS?

Het loopbaanproces kan met behulp van visualisatie ondersteund worden (Nieuwenstein, 2015), op die manier kan de zelfstandigheid van de leerling met ASS vergroot worden. Visualisatie is een hulpmiddel om een doel te bereiken, geen doel op zich.

De vier scholen maken geen gebruik van visualisatie tijdens het loopbaanproces van de leerlingen met ASS. De bestaande studiekeuzeopdrachten kunnen worden aangepast of overgeslagen. En er kunnen eventueel nieuwe opdrachten bedacht worden, mocht dit nodig zijn bij het traject van een leerling. Opnieuw wordt hier duidelijk dat er sprake is van maatwerk, want welke opdrachten kunnen worden aangepast of overgeslagen ligt niet vast, dit wordt per leerling bekeken.

Een andere hulplijn die kan worden ingezet door de decan is het raadplegen van externe of interne begeleiding denk aan zorgteam en loopbaantests.

Er is door één school een handboek genoemd waarin speciale loopbaanopdrachten staan voor leerlingen met ASS, dit handboek wordt door deze decan gebruikt ter voorbereiding voor een gesprek met een leerling met ASS. De opdrachten die hierin staan gebruikt deze decan zelden tot niet.

Kortom de school heeft de expertise als het gaat om het begeleiden van een leerling met ASS al in huis, denk aan het zorgteam, de decan kan deze expertise opzoeken wanneer nodig.

5.2.6 Wat zijn succesfactoren bij de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS?

Succesfactoren bij de loopbaanbegeleiding van leerlingen met ASS zijn het samenbrengen van de loopbaangesprekken in dialoogvorm, de ouderbetrokkenheid en de loopbaancompetenties tijdens de LOB-opdrachten, zie paragraaf 2.5.

Naast de bovenstaande genoemde succesfactoren wijzen de scholen ook op een goede afstemming tussen alle betrokken partijen, kortom een goede samenwerking intern.

Duidelijkheid omtrent wie doet wat en wanneer, hierbij werkt het goed om één begeleider verantwoordelijk te maken. En om dit goed te kunnen doen is maatwerk weer essentieel, per leerling moet er gekeken worden wat er nodig is en mogelijk is.

6. Ontwerpcriteria

In dit hoofdstuk worden de ontwerpcriteria besproken voor het ontwerp dat gepresenteerd wordt in hoofdstuk 7. Het ontwerp is voor de mentoren, decanaat en medewerkers expertisepunt van het Vlier en is voor meer structuur en duidelijkheid voor de leerlingen met ASS tijdens het loopbaanproces. Dit wordt gedaan aan de hand van de volgende deelvraag: “Welke ontwerpcriteria worden gesteld naar aanleiding van de theorie, deskresearch en de half-gestructureerde interviews op verschillende onderwijsinstellingen?”

6.1 Ontwerpcriteria

De ontwerpcriteria volgen uit de theorie, deskresearch en de half gestructureerde interviews, zie voorgaande hoofdstukken en is ook weergegeven in een schema, zie bijlage C.

Uit het literatuuronderzoek blijkt duidelijk dat voor de loopbaanbegeleiding bij de leerlingen met ASS er concrete informatie moet worden gegeven, er met de leerling kortetermijndoelen moeten worden gemaakt en de keuzemogelijkheden moeten worden beperkt. Verder voert de begeleider de loopbaangesprekken met de leerling met ASS in dialoogvorm en bespreekt hierin onder andere studievoortgang en leerervaringen. Met deze methodes is er voor de leerling met ASS meer duidelijkheid en concrete aansturing. Dat is begeleiding die leerlingen met ASS nodig hebben volgens de literatuur. Om zo kenmerken als; het langzamer verwerken van informatie, moeite met overzicht houden en het verwoorden van eigen kwaliteiten en interesses (Van de Ven, 2014), te ondervangen.

De deskresearch vult het literatuuronderzoek aan als het gaat om loopbaanbegeleiding aan de hand van de loopbaancompetenties en het belang van ouderbetrokkenheid bij het loopbaanproces van de leerling. Deze punten worden aangevuld met nieuwe bevindingen uit de half gestructureerde interviews waaruit blijkt dat onderwijsinstellingen gebruik maken van een duidelijke rol- en taakverdeling intern, om de loopbaanbegeleiding optimaal te kunnen laten verlopen. Er wordt in de documenten van de onderwijsinstellingen al kort ingegaan op deze rol- en taakverdeling van mentor, decaan, docenten en team zorg en uit de half gestructureerde interviews wordt duidelijk dat deze verdeling van groot belang is voor de loopbaanbegeleiding. Zo is de mentor het eerste aanspreekpunt voor zowel ouders als leerlingen met vragen over de loopbaan/studiekeuze. De mentor geeft waar mogelijk antwoorden op deze vragen, mocht de mentor het antwoord niet weten of zien dat een leerling meer hulp nodig heeft bij het loopbaanproces dan stuurt de mentor de leerling door naar het decanaat.

De decaan voorziet de mentor van het loopbaanprogramma van de school en informatie over vervolgopleidingen. Ook organiseert de decaan andere LOB gerelateerde activiteiten zoals een beroepenmarkt of stage.

Docenten vullen de mentor aan met expertise uit eigen vakgebied.

Team zorg is betrokken bij alle leerlingen met een extra begeleidingsbehoefte, deze leerlingen zijn bij team zorg in beeld en zij houden ook het loopbaanproces van deze leerlingen in de gaten, het voeren van loopbaangesprekken en de begeleiding naar het maken van een studiekeuze. Dit geldt ook voor de leerlingen met autisme. Wanneer team zorg niet alle benodigde informatie over vervolgopleidingen heeft kan de mentor betrokken worden en leerlingen kunnen bij complexe vragen eventueel via de mentor doorgestuurd worden naar het decanaat, denk hierbij aan contactpersonen van vervolgopleidingen of benodigde kwaliteiten voor een vervolgopleiding. Zo voorziet de decaan team zorg van dezelfde informatie als het gaat om LOB als de mentoren.

Zowel team zorg als mentor kunnen de ouders betrekken bij het loopbaanproces van de leerling.

Uit zowel literatuuronderzoek, deskresearch als de half-gestructureerde interviews komt het begrip ‘maatwerk’ naar voren. Alle begeleiding van leerlingen met ASS is maatwerk, elke leerling met ASS is anders en de begeleiding dient hierop te worden afgestemd.

In figuur 2, zie paragraaf 7.1.2, is het ontwerp voor de begeleiding van leerlingen met ASS tijdens het loopbaanproces weergegeven. Het ontwerp geeft de mogelijke begeleidingsbehoefte van een leerling met ASS weer en welke begeleiding hierbij vervolgens kan worden toegepast. Wanneer deze weergave gevolgd wordt kunnen leerlingen met ASS beter begeleid worden bij het loopbaanproces.

In dit figuur wordt ervan uitgegaan dat de mentor en/of medewerkers van EP de leerling met ASS kennen van voorgaande schooljaren en dus de gestelde vragen in het figuur kunnen beantwoorden. Dit omdat een leerling met ASS al vanaf het eerste schooljaar in beeld is en regelmatig langskomt bij EP en de mentor meerdere jaren de leerling(en) blijft begeleiden. Het figuur is voor zowel mentoren, medewerkers EP als het decanaat. Het zijn de mentoren en medewerkers EP die ermee zullen gaan werken, echter is het voor decanaat ook te gebruiken. Het figuur is ter aanvulling van het bestaande reguliere loopbaanprogramma, met het figuur kan een bestaande actie uit het reguliere loopbaanprogramma worden ondersteund en uitgevoerd om tot optimale LOB-resultaten te komen.

7. Implementatie

In dit hoofdstuk wordt een voorstel gedaan om het ontwerp, zie figuur 2 in paragraaf 7.1.2, te implementeren. De implementaties zijn nodig om het ontwerp goed in te kunnen zetten. Ook wordt er met dit hoofdstuk de hoofdvraag “Wat is een goede rol- en taakverdeling tussen expertisepunt, decanaat en mentoren zodat leerlingen met ASS loopbaanbegeleiding krijgen waarmee deze leerlingen een passende studiekeuze kunnen maken?” beantwoord. In de eerste paragraaf wordt het stroomschema weergegeven, in de volgende paragraaf zijn de aanbevelingen voor de implementatie gegeven en in de laatste paragraaf staat een kosten-batenanalyse.

7.1 Stroomschema

Deze paragraaf laat het definitieve ontwerp zien voor decanaat, mentoren en expertisepunt van het Vlier. Dit stroomschema is gebaseerd op de ontwerpcriteria in hoofdstuk 6 en alle voorgaande hoofdstukken. Het stroomschema is hieronder te vinden in figuur 2 paragraaf 7.1.2. Ter aanvulling bij figuur 2 zijn er vijf extra figuren gemaakt waarin verder ingegaan wordt op de uitvoering, deze zijn te vinden in bijlage H. Voor het inzetten van genoemde stroommodellen is een naslagwerk gemaakt. Hierin staan de stroommodellen, ondersteunende theorie en de aanbevelingen voor het Vlier. Dit naslagwerk kan door loopbaanbegeleider gebruikt worden bij de loopbaanbegeleiding van de leerlingen met ASS.

Algemeen

Iedere leerling met ASS van het Vlier is bekend bij het Expertisepunt (EP), hier is de begeleidingsbehoefte van de leerling in beeld. Dit maakt het mogelijk om het loopbaanproces van deze leerlingen ook hier onder te brengen, dus in samenwerking met de mentor van de leerling. Op deze manier is er voor iedere leerling individuele aandacht (maatwerk), kunnen er meerdere gesprekken gevoerd worden over de voortgang van het loopbaanproces en is er voor de leerling duidelijkheid over de begeleiding.

Loopbaanbegeleiding

1. Samenwerking tussen decanaat, mentoren en expertisepunt moet met kortere lijnen en een duidelijke verdeling van taken worden aangehouden.
 - Decanaat is in ieder geval verantwoordelijk voor het organiseren van LOB-activiteiten en voorziet mentoren en EP van de (bestaande) LOB-jaaragenda en informatie omtrent het loopbaanproces, denk aan vervolgopleidingen. De decan verleent hulp aan leerlingen die bij de heroriëntatie op andere opleidingsmogelijkheden door de mentor zijn verwezen (Kiezen en delen beleid decanaat het Vlier, 2015). Informeert ouders tijdens bijeenkomsten of via publicaties betreft LOB.
 - Expertisepunt werkt samen met de mentor aan het loopbaanproces van de leerlingen met ASS. Het expertisepunt kan loopbaangesprekken voeren met de leerling en kan ouder(s)/omgeving van de leerling betrekken bij het loopbaanproces.
 - Mentoren houden het loopbaanproces van de leerling met ASS in de gaten en wijzen op belangrijke deadlines en open dagen. Aan het begin van ieder schooljaar houdt de mentor een klassikale LOB-voorlichting (Kiezen en delen beleid decanaat het Vlier, 2015). Ook kan een mentor loopbaangesprekken voeren, houdt het traject in Qompas in de gaten en onderhoudt contact met ouder(s). Een mentor verschaft globale informatie over verschillende studierichtingen.
2. Aan de hand van de LOB-jaarkalender kan de loopbaanbegeleider samen met de leerling met ASS kortetermijndoelen maken binnen het loopbaanproces. Deze doelen kunnen tijdens gesprekken worden gemaakt en geëvalueerd. In de LOB-jaarkalender staan onder andere het bezoeken van open dagen en het bijwonen van de beroepenmarkt.
3. Mentoren blijven op de hoogte van het loopbaanproces van de leerlingen met ASS doormiddel van het leerlingvolgsysteem (SOM) waar de begeleider van het expertisepunt na ieder gesprek met de leerling de voortgang noteert. Ook worden hier

de kortetermijndoelen voor de betreffende leerling ingezet. En de mentor blijft hiernaast ook het reguliere loopbaanprogramma uitvoeren.

4. Wanneer een leerling met ASS moeite heeft met het verwoorden van eigen kwaliteiten en interesses kunnen de ouder(s)/omgeving van de leerling benaderd worden voor ondersteuning. De benadering kan door de leerling zelf of door de loopbaanbegeleider worden gedaan. De lijnen tussen loopbaanbegeleider vanuit school en ouder(s)/omgeving worden op deze manier korter en maakt dat de leerling centraal staat en passend begeleid wordt.
5. De loopbaangesprekken die gevoerd worden door de loopbaanbegeleider zijn in dialoogvorm. Het is een gesprek met de leerling en dus niet tegen de leerling. Tijdens ieder gesprek wordt er gepeild hoe de leerling erbij zit en wat de leerling nodig heeft aan de hand van het stroommodel (figuur 2). Door de gesprekken op deze manier in te richten en te blijven evalueren creëer je voor de leerling met ASS voorspelbaarheid en duidelijkheid. En dit maakt het mogelijk om de hoeveelheid informatie te beperken.

In vergelijking met het conceptueel model in paragraaf 2.7 komen alle factoren in bovenstaande punten aan bod en is er met de nieuwe theorie zie paragraaf 5.1 en kennis uit de interviews sprake van een duidelijke rol-/taakverdeling.

7.1.1 Theorie ter ondersteuning ontwerp paragraaf 7.1.2

Wat te doen bij bepaalde begeleidingsbehoeften. Onderstaande kenmerken met tips komen uit het boek van Colette de Bruin (2004). Dit boek gaat over de methode “Geef me de 5.” Dit is een regel die ouder(s)/omgeving kunnen toepassen voor een betere communicatie met zoon/dochter met autisme. Tevens kan dit een goed hulpmiddel zijn op school of ergens anders. Geef me de 5 bestaat uit vijf stappen/puzzelstukjes, de stappen samen zijn de ondersteuning voor bij een taak of opdracht. De stappen zijn: wat (alles wat uitgevoerd moet worden), hoe (de wijze waarop de ‘wat’ uitgevoerd moet worden), wanneer (wanneer begint de ‘wat’ en wanneer is het klaar), waar (waar moet de ‘wat’ worden gedaan) en tot slot wie (wie moet het uitvoeren en wie kan er helpen).

Het boek vertelt over de Theory of Mind (TOM), iemand met autisme kan het moeilijk vinden om zich in een ander te verplaatsen en helemaal in zichzelf. Het vermogen om het eigen innerlijk te zien en dat van een ander en hier vervolgens rekening mee houden wordt TOM genoemd. Ook kan iemand met autisme beperkt de samenhang zien tussen losse elementen (centrale coherentie: CC). Wanneer dit het geval is geeft het veiligheid om structuur en vaste handelingen uit te voeren en hier dus op terug te kunnen vallen.

Tot slot kan het voor iemand met autisme heel moeilijk zijn om taken te plannen, te organiseren en uit te voeren (executieve functies: EF). Deze taken zijn nieuw en nieuwe dingen aanleren gaat moeizaam, want een vraag als ‘hoe het te doen,’ blijft onbeantwoord.

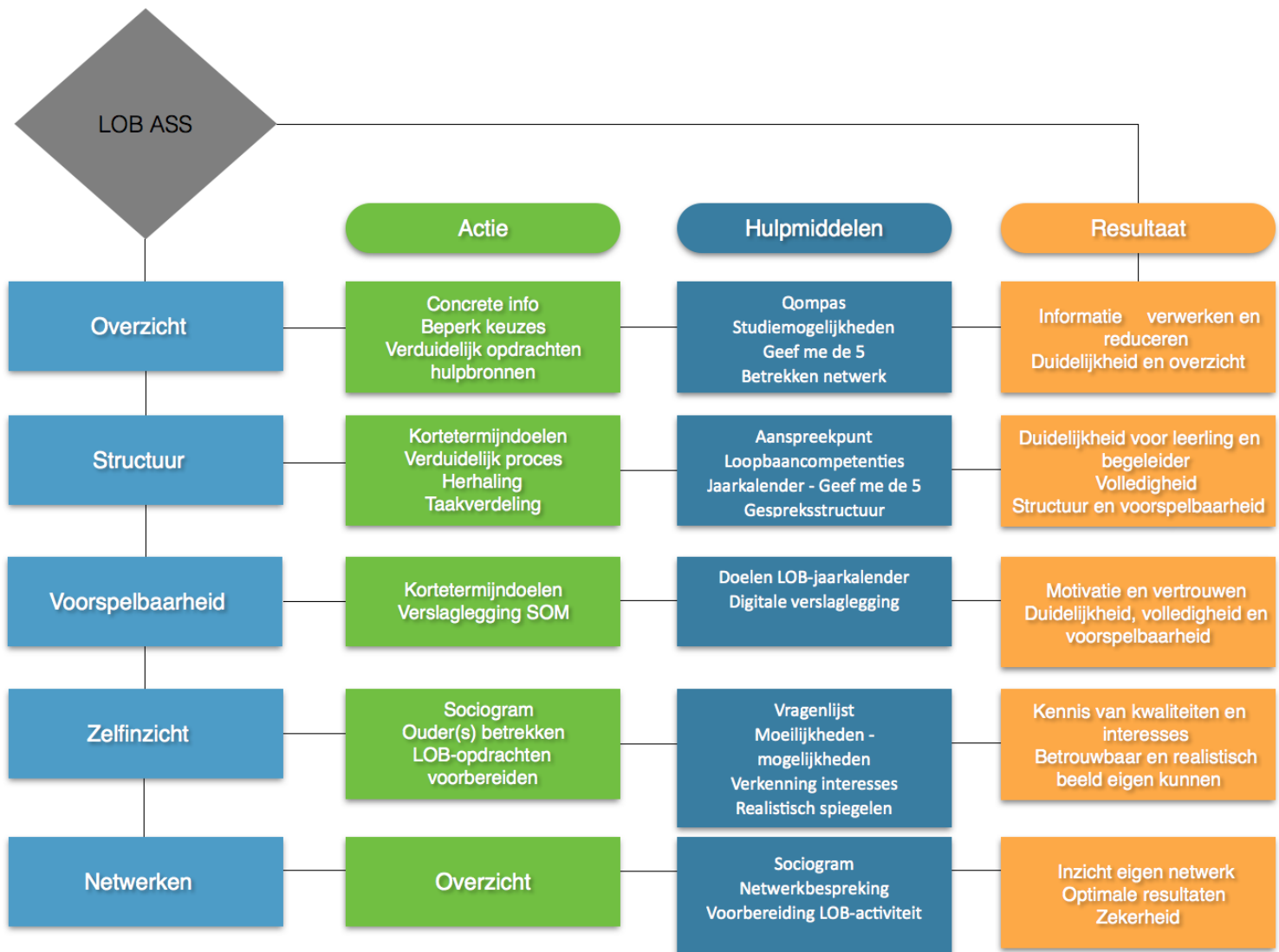
In de figuren te vinden in bijlage H, worden de hierboven genoemde kenmerken als afkortingen genoteerd wanneer deze van toepassing zijn. Zo krijgt de begeleider inzicht in wat de beperking betekent voor de leerling met ASS en wat de begeleider kan doen als het gaat om de loopbaanbegeleiding.

7.1.2 Ontwerp

Hieronder is figuur 2 weergegeven, in dit figuur staan de hoofdzaken/hulpmiddelen in vijf categorieën: overzicht, structuur, voorspelbaarheid, zelfinzicht en netwerken. Dit figuur begint met LOB ASS (loopbaanbegeleiding bij ASS), vervolgens zijn de vijf categorieën toegelicht aan de hand van activiteiten, hulpmiddelen en resultaten.

In bijlage H zijn vijf figuren waarin de categorieën van figuur 2 uitgebreider worden toegelicht en uitgewerkt. De vraag waarmee de figuren in bijlage H starten zijn van toepassing op iedere leerling en zijn te beantwoorden aan de hand van kennis en ervaring met de reguliere/overige begeleiding die mentoren en medewerkers van het expertisepunt al hebben.

Figuur 2 en de figuren in bijlage H zijn gemaakt voor mentoren en medewerkers EP om de loopbaanbegeleiding per leerling maatwerk te laten zijn en optimaal te kunnen toepassen. Er zijn meerdere figuren gemaakt, omdat de leerling te maken kan hebben met verschillende kenmerken, dit kunnen er meerdere zijn, dit kan er ook maar één zijn. Voor het bieden van passende loopbaanbegeleiding is het belangrijk om het hele figuur te behandelen bij iedere leerling met ASS. De vijf categorieën in figuur 2 zijn gebaseerd op de hoofdzaken/kenmerken die in dit onderzoek behandeld zijn. Het hele figuur dient per leerling doorlopen te worden omdat activiteiten elkaar kunnen overlappen en aanvullen.

Figuur 2: LOB bij ASS in vijf categorieën.

7.2 Aanbevelingen voor implementatie

In deze paragraaf worden aanbevelingen gegeven voor het kunnen implementeren van het ontwerp tevens stroommodel zie figuur 2, paragraaf 7.1.2 (en de figuren in bijlage H).

Aanbevelingen voor de organisatie

1. Aanscherpen verwijzingen mentoren, EP en decanaat
Om het ontwerp optimaal te laten functioneren moeten de verwijzingen intern vloeiend en compleet verlopen. Niet iedere digitale verwijzing is voldoende, het is soms van belang samen met een collega de verwijzing door te spreken of zelfs het gesprek samen met de leerling te voeren. Dit om ook het gat dat valt als het gaat om deskundigheid betreft LOB op te vangen (VOraad, 2018). Een decaan is verder geschoold in LOB dan een medewerker van het expertisepunt. Door volledige verwijzingen kan de ontvanger van de verwijzing beter bepalen waarop ingezet moet worden, dit is vooral bij jongeren met ASS van belang. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat een leerling met ASS weerstand voelt tegen een nieuwe begeleider, want een nieuwe begeleider betekent een verandering (Nauta & Giesing, 2017). Beter aangescherpte verwijzingen betekent dus voor de medewerkers een goede samenwerking en dit levert voor de leerlingen met ASS meer duidelijkheid op en geen onverwachte veranderingen.
2. Intervisie mentoren/decanen en medewerkers expertisepunt
Maandelijks een moment van intervisie plannen waarin casuïstiek besproken kan worden. Deze casuïstiek kan besproken worden met behulp van het ontwerp (zie figuur 2). Op deze manier kan er gekeken worden naar hoe er gehandeld moet worden, wie er verantwoordelijk is en welke hulpmiddelen ingezet kunnen/moeten worden. Op deze manier kan voorkomen worden dat het decanaat te allen tijde overspoeld wordt met vragen door mentoren en expertisepunt en worden leerlingen met complexe vragen niet direct doorverwezen naar het decanaat.
3. Zorgen voor voorlichting over Qompas
Iedere leerling van het Vlier moet gebruik maken van het programma Qompas (Kiezen en delen beleid decanaat het Vlier, 2015). De mentor is als eerste verantwoordelijk voor het loopbaanproces van de leerling, maar de decaan zet de opdrachten in Qompas klaar (Schoolplan 14-18). Van belang is dat mentoren en nu ook de medewerkers van het expertisepunt goed weten hoe Qompas werkt, dit kan gerealiseerd worden met een goede voorlichting. Wanneer de mentoren en de medewerkers van het expertisepunt meer weten van Qompas kunnen leerlingen betere ondersteuning van deze partijen ontvangen en worden vragen sneller beantwoord.
4. Zorgen voor voorlichting over LOB-gespreksvoering
Tijdens loopbaangesprekken is het goed om te weten hoe je gebruik kan maken van de loopbaancompetenties van Kuijpers (2012), deze competenties zijn van invloed op de loopbaanontwikkeling van leerlingen. Het is aan te bevelen om een cursus of training te doen met de medewerkers waarin zij kennis krijgen over en inzicht krijgen in deze loopbaancompetenties. Zo kunnen de loopbaancompetenties geïntegreerd worden binnen de begeleiding van alle leerlingen met een loopbaanvraag en dus ook bij de leerlingen met ASS.
5. Handleiding verslaglegging in SOM
Er wordt op dit moment al verslaglegging gedaan in SOM. Het is praktisch om hierin één lijn te trekken, kort en bondig te schrijven en goed in beeld te hebben aan wie het verslag geschreven wordt. Een handleiding waarop wordt ingegaan op deze genoemde punten voorkomt hierin onduidelijkheid en maakt digitale verwijzingen makkelijker, zowel via SOM als via e-mail. In bijlage G is een voorbeeld opgenomen van een mogelijk leidraad voor de verslaglegging, gericht aan de leerling.

6. LOB-Jaarkalender

Er moet een overzichtelijke LOB-jaarkalender komen van het Vlier waarop met data staat aangegeven welke actie(s) op welk moment uitgevoerd moeten worden in een schooljaar en wanneer er deadlines zijn voor het maken van opdrachten en het bezoeken van open dagen. Deze kalender zal aan het begin van ieder schooljaar aangepast moeten worden. De kalender kan gebruikt worden door zowel decanaat als mentoren en medewerkers van het expertisepunt. Dit creëert voor alle partijen overzicht en geeft beter inzicht in mogelijke doelen met leerlingen betreft LOB.

7. Training/voorlichting begeleiden leerlingen ASS

Kennis van ASS is noodzakelijk bij het kunnen begeleiden van deze leerlingen (Van de Ven, 2014). Een training/voorlichting ASS kan aangeboden worden door de medewerkers van het expertisepunt aan de mentoren en decanen, omdat deze cursus algemene informatie zal presenteren over ASS. Deze voorlichting heeft een verplicht karakter voor alle medewerkers die leerlingen met ASS willen begeleiden. Van belang is dat er tijdens deze voorlichting ingegaan wordt op wat ASS is en kan zijn, waar knelpunten kunnen zitten en hoe hiermee omgegaan kan worden bij de (loopbaan)begeleiding. Dit kan miscommunicaties in begeleiding voorkomen tussen begeleider en leerling met ASS.

Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek

1. Voortgang evalueren

Doordat het uitgevoerde onderzoek nog niet getoetst is in de praktijk is het aan het Vlier om dit zelf te doen. Hierbij is het van belang dat de voortgang geëvalueerd wordt met alle betrokken medewerkers. Dit zijn de medewerkers van het expertisepunt, mentoren en het decanaat. De evaluatie zou voor een jaar tijdens vergaderingen een maandelijks terugkomend vergaderpunt kunnen worden. Maar kan ook worden uitgevoerd bij het nieuw in te voeren intervisiemoment.

2. Ervaringen leerlingen ASS onderzoeken

Tijdens het laatste loopbaangesprek met een leerling met ASS kan dit een terugkomend onderwerp zijn, in ieder geval het eerste jaar waarin gewerkt wordt met het ontwerp in paragraaf 7.1.2 en bijlage H. Het is belangrijk om inzichtelijk te krijgen of het stroommodel waarmee de begeleiders nu werken bij de leerlingen zorgt voor meer duidelijkheid en structuur. Omdat het uitgevoerde onderzoek nog niet getoetst is in de praktijk zal het Vlier dit zelf moeten doen.

7.3 Kosten-batenanalyse

De implementaties zijn investeringen in het optimaliseren van de loopbaanbegeleiding van de leerlingen met ASS, bij het maken van een studiekeuze. In tabel 1 is een overzicht gemaakt van de rol- en taakverdeling en wat de kosten en baten zijn van de betreffende actie/implementatie voor het Vlier.

Tabel 3:

Kosten-batenanalyse implementatieplan

Actie	Voor wie	Door wie	Kosten	Baten
Aanscherpen verwijzing	Mentoren, decanen en EP	Mentoren, decanen en EP	Tijd mentoren, decanen en EP (+10minuten per loopbaangesprek)	Effectievere verwijzingen en beter bepalen waarop ingezet moet worden.
Voorlichting Qompas	Mentoren en EP	Decanaat	Tijd decanaat, mentoren en EP (1 uur voorlichting)	Leerlingen beter kunnen helpen bij het werken met Qompas.
Voorlichting gespreksvoering	Mentoren en EP	Teamleider	Voorlichter + tijd mentoren en EP (2 uur voorlichting)	Kennis van en inzicht in de loopbaancompetenties van Kuipers (2012).
Verslaglegging SOM	Mentoren, decanen en EP	Teamleider	Tijd teamleider (+10minuten per loopbaangesprek)	Betere verwijzingen en duidelijkheid over voortgang leerlingen.
LOB-jaarkalender	Mentoren en EP	Decanaat	Tijd decanaat (1dagdeel maken kalender)	Een overzicht met alle uit te voeren LOB-taken voor leerlingen creëert overzicht.
Training begeleiding ASS	Mentoren, decanen en EP	Teamleider	Cursusleider + tijd medewerkers (1 dagdeel training)	Kennis en inzicht betreft ASS. Zowel beeld van kwaliteiten als valkuilen ASS en daardoor beter passende begeleiding.
Evalueren voortgang	Mentoren, decanen en EP	Mentoren, decanen en EP	Tijd binnen vergadering (half uur)	Het ontwerp toetsen op effectiviteit en bruikbaarheid, mogelijkheid tot het verrichten van aanpassingen.
Ervaringen leerlingen ASS	Begeleider, leerling ASS	Begeleider	Tijd binnen een loopbaan-gesprek (10minuten)	Toetsen duidelijkheid en structuur ontwerp, mogelijkheid tot het verrichten van aanpassingen wanneer nodig.

8. Discussie

Hieronder worden de conclusies uit dit onderzoek kritisch bekeken. De punten die in dit hoofdstuk genoemd worden zijn hier omschreven zodat er rekening mee gehouden kan worden bij het doen van vervolgonderzoek en het uitvoeren van het ontwerp vastgelegd in figuur 2 en de figuren in bijlage H.

Het literatuuronderzoek, te vinden in hoofdstuk 2, is gebaseerd op algemene informatie over loopbaanbegeleiding bij ASS. Er is weinig tot geen specifieke literatuur over de loopbaanbegeleiding bij ASS naast de bron: Van de Ven (2014). Verder is er voor het ontwikkelen van inzicht gebruik gemaakt van een eerder afstudeeronderzoek over dit onderwerp, de scriptie van Floris Jagers (2015). Doordat er weinig over het creëren van loopbaansucces voor leerlingen met ASS bekend is, is de basis van het literatuuronderzoek wellicht niet volledig.

De geïnterviewde decanen spreken uit eigen ervaring, professionaliteit en inzicht. Er kan dus niet met volledige zekerheid gezegd worden dat dit een definitieve oplossing voor het probleem is.

De gestuurde stukken van de onderwijsinstellingen zijn geschreven vanuit oogpunt van deze scholen, niet altijd met gebruik van bronvermelding. De betrouwbaarheid van deze stukken is mogelijk niet helemaal aannemelijk.

Dit onderzoek is uitgevoerd voor het decanaat van het Vlier, met grote betrokkenheid vanuit het expertisepunt. Het stroommodel, figuur 2, is dan ook van toepassing op deze school en zal voor het gebruik bij andere scholen mogelijk aangepast of uitgebreid moeten worden.

In de conclusies wordt ook eigen inzicht gebruikt van de onderzoeker, deze opmerkingen kan de onderzoeker niet bewijzen, maar zijn genoteerd vanuit eigen observatie.

De laatste stap die nog gezet moet worden is de toetsing van het model, figuur 2, in de praktijk, dit is tijdens dit onderzoek nog niet gedaan en zal het Vlier zelf moeten doen. Deze laatste toetsing is niet tijdens dit onderzoek gedaan omdat de uitvoerperiode van dit onderzoek daarvoor te kort was. Zo blijft de betrouwbaarheid van dit onderzoek nog discutabel.

De in totaal vijf gemaakte figuren zijn gebaseerd op de hoofdzaken/kenmerken van leerlingen met ASS die in dit onderzoek behandeld zijn. Er zijn echter nog meer/andere kenmerken mogelijk bij leerlingen met ASS, zo kan het zijn dat figuur 2 nog verder uitgewerkt moet worden en het aantal figuren in bijlage H nog uitgebreid zal moeten worden.

Literatuur

- Berckelaer-Onnes, I. (2012). *Autisme in school. Een passend aanbod binnen passend onderwijs.*. Amsterdam, Nederland: Boom Uitgevers.
- Boeije, H. (2008). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen.* Amsterdam: Boom onderwijs.
- De Bruin, C. (2004). *Geef me de 5* (15e ed.). Doetinchem, Nederland: Graviant educatieve Uitgaven.
- Etty Hillesum College. (2015). *Kiezen en delen: inrichting van het decanaat op het Etty Hillesum Lyceum.* Geraadpleegd van kiezenendelenbeleiddecanaat.nl
- Etty Hillesum College. (2018, 1 januari). [Site Etty Hillesum College]. Geraadpleegd op 16 januari 2018, van <https://www.ettyhillesumlyceum.nl>
- Gedragproblemenindeklas. (2017, 1 januari). *Autisme Spectrum Stoornis in de klas.* Geraadpleegd op 18 januari 2018, van <http://gedragproblemenindeklas.nl/gedrag-en-ontwikkelingsstoornissen/ass/>
- Huisman, M. (2015). *Interventies in het LOB-proces.* Geraadpleegd van <https://postit.saxion.nl/resolver/getfile/8CC8F018-0C21-42B6-957DFC6F7F2CCA8E8>
- Inspectie van het Onderwijs. (z.j.). *Toezicht samenwerkingsverbanden passend onderwijs.* Geraadpleegd op 22 februari 2018, van <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwijssectoren/toezicht-op-samenwerkingsverbanden-passend-onderwijs/toezicht-samenwerkingsverbanden>
- ISO. (2015, 1 januari). *Landelijke normen voor loopbaanbegeleiding en studiekeuzeactiviteiten.* Geraadpleegd op 1 mei 2018, van <http://www.iso.nl/website/wp-content/uploads/2016/11/Landelijke-normen-voor-loopbaanbegeleiding-en-studiekeuzecheck-1.pdf>
- Jagers, F. W. (2015, 1 juni). *Loopbaansucces met ASS.* Geraadpleegd op 1 maart 2018, van <https://postit.saxion.nl/resolver/getfile/044AB6B2-62DD-489D-A50DC45A78C1E4AB>
- Jamin, D., & Hurenkamp, N. (2017, 3 november). *Etty Hillesum Lyceum het Vlier [Mail].* Geraadpleegd op 12 februari 2018, van <https://webmail.saxion.nl/ds123-mail/400673.nsf?OpenDatabase>
- Kuijpers, M. (z.j.). *Loopbaandialoog: Over leren kiezen (en) leren praten.* Geraadpleegd op 18 februari 2018, van <http://fcsprint2.nl/bronnen/wp-content/uploads/LenB/MKuijpersLoopbaanDialoog.pdf>
- Kuijpers, M. (2007). *Loopbaanontwikkeling in het beroepsonderwijs, draagvlak en draagkracht (intreerede).* 's- Gravenhage: De Haagsche hogeschool
- Kuijpers, M. (2012, 1 januari). *Architectuur van leren voor de loopbaan: richting en ruimte.* Geraadpleegd op 20 februari 2018, van <https://www.platformsvmbo.nl/files/default/0001/01/56234619b9d35576e0dc6d912df0ad61072cdb5e.pdf>
- Kuijpers, M., & Meijers, F. (2008). *Loopbaanleren: onderzoek en praktijk in het onderwijs* (10e ed.). Apeldoorn, Nederland: Garant.
- Luken, T., (2008). *Hoe meetbaar zijn competenties?* Verkregen op 23 oktober 2014 via, <http://home.planet.nl/~tluken/Hoe%20meetbaar%20zijn%20competenties,%20T.Luken,%20MTA.pdf>
- Lusse, M. & Diender, A. (2014). *Samen werken aan schoolsucces. School en ouders in het vo en mbo.* Bussum: Coutinho.
- Lusse, M., Kuijpers, M., & Strijk, M. (2016, 1 januari). *Handreiking (startversie) Ouderbetrokkenheid bij studiekeuze en loopbaanoriëntatie.* Geraadpleegd op 27 februari 2018, van <http://www.leerloopbanen.nl/home/uploads/Handreiking-ouderbetrokkenheid-2016.pdf>
- Nauta, P., & Giesing, M. (2017). *Autisme.* In P. Nauta, & M. Giesing (Reds.), *Leerlingen met een specifieke hulpvraag* (Herz. ed., pp. 14-15). Leeuwarden, Nederland: Nauta en Giesing.

- Nederlandse vereniging voor autisme. (z.j.). Autisme Spectrum Stoornis. Geraadpleegd op 18 februari 2018, van [http://www.autisme.nl/over-autisme/wat-is-autisme-\(spectrum-stoornis\)/autisme-spectrum-stoornis.aspx](http://www.autisme.nl/over-autisme/wat-is-autisme-(spectrum-stoornis)/autisme-spectrum-stoornis.aspx)
- Nieuwenstein, A. (2012). De drie R's. In I. Berckelaer-Onnes (Red.), *Autisme in school*. (pp. 81-86). Amsterdam, Nederland: Boom.
- Overheid. (1995, 31 oktober). Wet Educatie en Beroepsonderwijs. Geraadpleegd op 18 januari 2018, van <http://wetten.overheid.nl/BWBR0007625/2018-02-01>
- Passend Onderwijs. (2014, 1 augustus). Passend onderwijs in het kort. Geraadpleegd op 22 januari 2018, van <https://www.passendonderwijs.nl/over-passend-onderwijs/zorgplicht/>
- Rijksoverheid. (2014, 1 februari). Wet Passend Onderwijs. Geraadpleegd op 20 januari 2018, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs>
- Rijksoverheid. (2014, 1 februari). Zorgplicht. Geraadpleegd op 20 januari 2018, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/zorgplicht-en-samenwerken-scholen-passend-onderwijsverantwoordelijkheid-van-de-scholen>
- Rijksoverheid. (2015, 1 januari). Jeugdhulp bij gemeenten. Geraadpleegd op 22 februari 2018, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/jeugdhulp/jeugdhulp-bij-gemeenten>
- Rijksoverheid. (2016). *Kamerbrief over loopbaanoriëntatie en loopbaanbegeleiding*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/09/28/kamerbrief-over-loopbaanorientatie-en-loopbaanbegeleiding>
- Savickas, M.L. (2001). A Development Perspective on Vocational Behaviour: Career Patterns, Salience, and Themes. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 1, 49-57
- Schut, K. Kuijpers, M. & Lamé, M. (2013, maart). Scholieren eisen tijd en begeleiding voor hun loopbaan. Verkregen op 15 september 2014 via, <http://www.laks.nl/uploads/pdf/Publicaties/eindrapport%20Scholieren%20eisen%20tijd%20en%20begeleiding%20voor%20hun%20loopbaan%20-%20LAKS,%20april%202013.pdf>
- Van Dam, F. P. (2002). *Kwaliteitszorg in de onderwijspraktijk*. Alphen aan den Rijn, Nederland: Kluwer.
- Verhoeven, N. (2011). *Wat is onderzoek?* (4e ed.). Den Haag, Nederland: Boom Lemma.
- Van de Ven, E. (2014). *Autisme in het middelbaar beroepsonderwijs. Praktische gids voor begeleider, docenten en zorgcoördinatoren..* Huizen, Nederland: Uitgeverij Pica.
- VO-Raad. (2018, 1 mei). Maatwerk. Geraadpleegd op 7 mei 2018, van <https://www.vo-raad.nl/themas/maatwerk>